

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут філософії, культурології, політології

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

До захисту допущено

Кафедрою теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада
протокол № 7 від 10.12.2025 р.

в. о. завідувача кафедри

Тетяна ПОДОЛЬСЬКА
(ім'я, прізвище)

«10» грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота

Здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти
(першого (бакалаврського) / другого (магістерського))

**«ДЕЛІБЕРАТИВНА ФІЛОСОФІЯ ТА ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В
ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ»**

(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 033 Філософія

(код та найменування спеціальності; спеціалізації спеціальності - за наявності)

Освітня програма

Філософія

(назва освітньої програми)

Виконавець

(підпис)

Мульченко Д.І.

(ім'я, прізвище)

Науковий керівник

(підпис)

Ільїн І.В., к.філос.н

(ім'я, прізвище)

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна магістерська робота присвячена аналізу деліберативної філософії в контексті епохи постправди та осмисленню того, як трансформуються умови політичного прийняття рішень у сучасних демократіях. Мета роботи полягає у реконструкції ключових концептів деліберативної філософії, аналізі структури процесу політичного вирішення та з'ясуванні, яким чином постправда змінює умови легітимації рішень і можливості раціонального публічного дискурсу. Об'єктом дослідження є процес прийняття рішень у демократичних суспільствах, а предметом – деліберативна філософія в епоху постправди, зокрема напруження між нормативним ідеалом деліберації та фактичними практиками постправдивої політики.

Методологічну основу становлять герменевтична інтерпретація текстів політичної філософії, критична реконструкція теорій деліберативної демократії та концептів постправди, елементи дискурс-аналізу, а також порівняльний аналіз моделей прийняття рішень. У роботі розкрито філософські витоки деліберації (Кант, Руссо, Роулз, Габермас), проаналізовано епістемологічний, мовний та владно-ідеологічний виміри постправди, окреслено коло акторів і процедур процесу рішення.

Наукова новизна полягає у концептуальному поєднанні трьох вимірів – деліберативної філософії, постправди та сучасних теорій політичного прийняття рішень – і в спробі осмислити можливу «другу хвилю» деліберативної демократії, більш чутливої до конфлікту, афективності, маргіналізованих голосів і матеріальних умов комунікації. Обґрунтовується несумісність деліберативного ідеалу з постправдовим підривом епістемічних інститутів, водночас показано потенціал оновленої деліберації через зміцнення університетів, експертних рад, суспільних медіа. У висновках сформульовано бачення деліберації як відкритого, еволюційного проекту, здатного адаптуватися до нової конфігурації публічної сфери та підтримувати демократичний зв'язок між істиною, свободою й колективним рішенням у постправдовому світі.

Ключові слова: *деліберативна філософія, постправда, політичне прийняття рішень, публічна сфера, епістемічні інститути, комунікативна раціональність, колективний розум, несучверенна істина.*

ANNOTATION

The master's thesis is devoted to the analysis of deliberative philosophy in the context of the post-truth era and to an examination of how the conditions of political decision-making are transformed in contemporary democracies. The aim of the research is to reconstruct the key concepts of deliberative philosophy, to analyse the structure of political decision-making processes, and to show how post-truth reshapes the conditions of legitimacy and the possibilities of rational public discourse. The object of the study is the process of political decision-making in democratic societies, while its subject is deliberative philosophy in the age of post-truth, with a special focus on the tension between the normative ideal of deliberation and the factual practices of post-truth politics.

Methodologically, the thesis combines hermeneutic interpretation of classical and contemporary works in political philosophy, critical reconstruction of theories of deliberative democracy and concepts of post-truth, elements of discourse analysis, and comparative analysis of decision-making models. The research consistently examines the philosophical sources of deliberation (Kant, Rousseau, Rawls, Habermas), analyses the epistemological, linguistic and power-ideological dimensions of post-truth, and outlines the spectrum of actors and procedures of decision-making, ranging from individual sovereigns to plural, inclusive forms of collective will.

The scientific novelty of the thesis lies in the conceptual integration of three dimensions – deliberative philosophy, the phenomenon of post-truth, and contemporary theories of political decision-making – as well as in the attempt to articulate a possible “second wave” of deliberative democracy that is more sensitive to conflict, affect, marginalised voices and the material conditions of communication. The study argues that deliberative ideals are incompatible with the post-truth undermining of epistemic institutions, while also demonstrating the potential of a renewed deliberative approach through strengthening universities, expert bodies and public media, and through the development of media literacy and critical thinking. In conclusion, the thesis presents

deliberation as an open, evolving project capable of adapting to the new configuration of the public sphere and of sustaining a democratic linkage between truth, freedom and collective decision-making in a post-truth world.

Key words: *deliberative philosophy, deliberative democracy, post-truth, political decision-making, public sphere, epistemic institutions, communicative rationality, communicative reason, non-sovereign truth.*

ЗМІСТ

ВСТУП	1
РОЗДІЛ 1. ДЕЛІБЕРАТИВНА ФІЛОСОФІЯ ЯК ЕПІСТЕМО- НОРМАТИВНИЙ ПРОЄКТ	5
1.1 Поняття деліберативної філософії та її обґрунтування	5
1.2 Деліберация як проєкт моральної автономії та публічного розуму	10
1.3 Ключові принципи деліберативної: інклюзія, рівність, раціональність, консенсус	13
1.4 Епістемічні інститути деліберативної: роль університетів, публічних експертних рад, суспільного мовника. Розподіл функцій між сегментами дискурсу	16
1.5 Внутрішні напруження деліберативної моделі в контексті постправди	20
РОЗДІЛ 2. ПОСТПРАВДА ЯК ЕПІТЕМОЛОГІЧНИЙ І ПОЛІТИКО- КОМУНІКАТИВНИЙ ВИКЛИК ДЕЛІБЕРАЦІЇ	25
2.1. Епітемологія постправди та руйнування умов деліберативного дискурсу	25
2.2. Мовні практики постправди як деформація деліберативної комунікації ...	27
2.3. Влада, ідеологія та «режими правди» в архітектурі деліберативної публічної сфери	29
2.4. Постправда в політичній філософії: межі й модифікації деліберативної демократії	32
РОЗДІЛ 3. ДЕЛІБЕРАТИВНА МОДЕЛЬ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ	36
3.1. Прийняття рішень як предмет філософського аналізу	36
3.2. Актори процесу прийняття рішень: від індивіда до множинності	38

3.3. Процедури і механізми та принципи деліберації у процесі прийняття рішень	42
---	----

3.4. Синтез: як постправда, деліберація і процес прийняття рішень взаємодіють у сучасній демократії	53
---	----

РОЗДІЛ 4. ДЕЛІБЕРАТИВНА ФІЛОСОФІЯ, ПОСТПРАВДА І ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ	60
--	----

4.1. Габермас у ХХІ столітті: виклики для сфери політичної філософії	60
--	----

4.2. Постправда як нагода трансформації деліберації	61
---	----

4.3. Філософські ресурси надії в постправдовому світі	63
---	----

4.4. Візія майбутнього: габермасівська деліберація в постправдивому світі	67
---	----

ВИСНОВКИ	71
----------	----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
----------------------------	----

ВСТУП

Сучасна демократична політика розгортається в умовах глибокої епістемологічної і комунікативної кризи. Те, що ще недавно описували мовою раціональної публічної сфери та комунікативної раціональності, сьогодні дедалі частіше позначають як епоху постправди. У цьому контексті деліберативна філософія виявляється водночас і пораненою, і потрібною як ніколи. Вона виходить із припущення про можливість раціонального дискурсу, загальних критеріїв істинності та справедливості, інтерсуб'єктивного обґрунтування норм. Постправда підриває ці передумови. Вона демонструє, що публічний простір може бути організований не як поле аргументів, а як поле емоцій, маніпуляцій і конкуруючих наративів. Саме це напруження між деліберативною нормою і постправдивою фактичністю визначає актуальність даного дослідження.

Питання про те, чи можлива деліберація там, де еродує довіра до істини, є не лише теоретичним. Від нього залежить сама перспектива демократії. Якщо істина редукується до «своїї правди» групи, а політичні рішення ґрунтуються на мобілізації афектів, тоді демократичні процедури втрачають емансипативний сенс. Вони перетворюються на технологію управління настроями. Деліберативна філософія, навпаки, мислить демократію як процес публічного самовизначення вільних і рівних суб'єктів. Вона пов'язує легітимність рішень з якістю дискурсу, а не лише з процедурою голосування. Тому зіткнення деліберації та постправди відкриває фундаментальну філософську проблему: як мислити свободу, істину і колективне рішення в ситуації радикального плюралізму, медіалізованої реальності та кризи епістемічних інститутів.

Ступінь наукової розробки теми є нерівномірним. Західна філософія вже виробила потужні теорії деліберативної демократії (Ю. Габермас, Дж. Роулз, Дж. Фішкін, К.-О. Апель), а також критичні підходи до неї з боку феміністичної теорії, агоністичної демократії, постколоніальної думки. Феномен постправди також активно осмислюється, від інтерпретацій як кризи фактів і експертизи до концепцій «несуверенної істини» та нових конфігурацій влади і знання. Водночас філософська

література рідше пропонує систематичний аналіз точки перетину цих двох полів: як саме постправа трансформує умови можливості деліберативної і процесу політичного прийняття рішень [57; 4]. Ця прогалина відкриває простір для власної розвідки, яка поєднує теорію деліберативної, критику постправи і аналіз конкретних моделей ухвалення рішень.

Об'єктом магістерського дослідження є процес політичного прийняття рішень у сучасних демократіях як багатовимірний феномен, що поєднує етичні, епістемологічні й владні аспекти. Предметом дослідження є деліберативна філософія у контексті постправи, а також ті зміни, яких зазнає деліберативний ідеал під тиском постправдових логік.

Мета роботи полягає в тому, щоб реконструювати основні концепти деліберативної філософії, проаналізувати структуру процесу прийняття політичних рішень та показати, як епоха постправи трансформує умови їхньої легітимації. Досягнення цієї мети передбачає також пошук філософських ресурсів для оновлення деліберативного підходу. Ідеться про спробу подумати деліберативну не як історично завершену модель, а як відкритий проєкт, здатний адаптуватися до нової конфігурації публічної сфери.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання. По-перше, простежити генеалогію деліберативної філософії від просвітницьких ідей моральної автономії до сучасних теорій комунікативної раціональності та публічного розуму. По-друге, проаналізувати базові принципи деліберативної – інклюзію, рівність, раціональність, консенсус – та їхнє інституційне втілення в університетах, експертних радах, суспільних медіа. По-третє, здійснити філософський аналіз постправи як епістемологічного, мовного та політичного феномену, звертаючи увагу на трансформацію поняття істини й «режимів пради». По-четверте, дослідити різні моделі політичного прийняття рішень – від класичних суверенних моделей до плюралістичних, феміністичних, агоністичних і постгуманістичних підходів. По-п'яте, здійснити синтез отриманих результатів і сформулювати бачення можливих форм деліберативної в епоху постправи.

Методологічною основою роботи є поєднання декількох підходів. Використовується герменевтична інтерпретація класичних і сучасних текстів політичної філософії. Застосовується критична реконструкція теорій деліберативної демократії та концептів постправди. Елементи дискурс-аналізу дають змогу розглядати політичну комунікацію як простір боротьби за значення та легітимність. Порівняльний аналіз дозволяє зіставити різні моделі прийняття рішень і виявити їхні приховані нормативні припущення.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі концептуально з'єднати три виміри: деліберативну філософію, феномен постправди та сучасні теорії прийняття політичних рішень. Особлива увага приділена включенню у деліберативний горизонт тих акторів і перспектив, які раніше маргіналізувалися – субальтернативних голосів, афективних вимірів, постгуманістичних аспектів. Це дозволяє говорити про можливість «другої хвилі» деліберативної демократії, більш чутливої до конфлікту, історичності та матеріальних умов комунікації.

Практичне значення роботи виявляється в тому, що її результати можуть слугувати теоретичним ресурсом для аналізу сучасної публічної сфери, політичних кампаній, механізмів вироблення політики. Концептуальні висновки можуть бути використані у сферах громадянської та медіаосвіти, в розробці освітніх програм з критичного мислення, у формуванні нових форматів публічних консультацій і громадських рад. Вони допомагають осмислити, як саме інститути знання і комунікації можуть протидіяти постправді, не відмовляючись від демократичного ідеалу відкритого діалогу.

Структурно магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. У першому розділі реконструюються філософські засади деліберації. У другому аналізується феномен постправди в його епістемологічному та політичному вимірах. Третій розділ присвячено процесу прийняття рішень як предмету політичної філософії та його сучасним інтерпретаціям. У четвертому розділі здійснюється синтез: досліджується взаємодія деліберації, постправди і політичного рішення, а також окреслюється можливий

образ демократичного майбутнього, в якому істина, раціональність і надія знову стають спільним завданням.

РОЗДІЛ 1. ДЕЛІБЕРАТИВНА ФІЛОСОФІЯ ЯК ЕПІСТЕМНО-НОРМАТИВНИЙ ПРОЄКТ

1.1 Поняття деліберативної філософії та її обґрунтування

У сучасному плюралістичному суспільстві проблема пошуку істини та спільних цінностей постає особливо гостро. Різноманіття світоглядних позицій і культурних наративів призводить до «фрагментації смислів», коли немає єдиного загальновизнаного джерела істини. Постмодерна недовіра до метанарративів ставить під сумнів можливість абсолютної істини, через що суспільний дискурс часто перетворюється на зіткнення суб'єктивних думок або гру сили. Філософи відзначають, що багато сучасних моральних суперечок видаються раціонально нескінченними, тобто такими, що не мають остаточного вирішення на основі загальноприйнятих критеріїв. Алестер Макінтайр, аналізуючи стан моралі, вказує: сучасні етичні дебати втрачають спільну основу, тому що учасники послуговуються несумісними ціннісними мовами, і відтак суперечки стають фактично нерозв'язними [25, с. 13]. За таких умов виникає потреба в обґрунтованому діалозі – такому способі комунікації, який здатен встановити істину або принаймні досягти обґрунтованого консенсусу попри світоглядний плюралізм. Деліберативна філософія саме і виникає як відповідь на цей запит, пропонуючи теоретичні засади для раціонального обговорення, вільного від домінування та упереджень, з метою пошуку спільно обґрунтованих рішень.

Поняття «деліберація» буквально означає процес колективного розмірковування і обговорення з метою ухвалення зваженого рішення. В одному із визначень деліберацію називають «актом роздумів, зважування та вивчення причин «за» і «проти» вибору», «ретельним обговоренням і експертизою», проявом обачності у процесі прийняття рішення [14, с. 210]. На відміну від простого голосування чи обміну суб'єктивними думками, деліберація передбачає саме аргументований діалог, у якому учасники прагнуть переконати одне одного силою кращого аргументу, а не тиском або авторитетом. Історично ідея раціонального

обговорення як шляху до істини бере початок ще в добу Просвітництва. Іммануїл Кант у відомому есе «Що таке Просвітництво?» закликав людство вийти зі стану інтелектуальної несамостійності, сміливо користуватися власним розумом, тим самим відмовившись від сліпого підкорення авторитетам. Він наголошував, що публічне користування розумом у вільній дискусії є необхідною умовою досягнення істини та прогресу знання. В умовах різноманітності думок тільки відкритий раціональний дискурс здатен сприяти «виходу із самонав'язаного неповноліття» і наближенню до істини.

Деліберативна філософія успадковує цей просвітницький пафос раціональної комунікації, але переосмислює його в контексті сучасного плюралізму. Її центральна ідея полягає в тому, що норми і істини мають випрацьовуватися в процесі спільного обговорення, на основі розуму, який є комунікативним за своєю природою. На відміну від авторитарних або технократичних уявлень, де істина нав'язується зверху, деліберативний підхід робить акцент на обґрунтуванні – тобто на тому, що кожне твердження має бути виправданим перед спільнотою розумних співрозмовників. Таким чином, проблема пошуку істини у плюралізмі вирішується через звернення до принципу публічного розуму і діалогу. Джон Роулз називає це принципом публічного розуму: правила і норми, що регулюють наше спільне життя, повинні бути обґрунтовані такими аргументами, які можуть бути прийнятними для всіх громадян, незважаючи на їхні відмінні світогляди. Іншими словами, легітимність суспільних норм ґрунтується не на їхній відповідності чийсь приватній істині, а на потенційній згоді кожного, хто бере участь у дискусії, за умови певного ідеального і раціонального рівня обговорення. Саме таке спільне, комунікативне обґрунтування і стає осердям деліберативної філософії.

Ідейні витоки деліберативної філософії можна прослідкувати у традиціях кантіанства, суспільного договору Руссо та концепції публічного розуму, що набули розвитку у XX столітті. Іммануїл Кант заклав підвалини поняття моральної автономії, без якої неможлива справжня раціональна дискусія. Згідно з Кантом, людина є автономною істотою, що сама собі дає моральний закон через розум. Бути

морально автономним – значить підкорятися не чужій волі, а лише тим законам, які суб'єкт встановлює собі сам на засадах розуму. У політичному вимірі це відобразилося в ідеї республіканізму та правової держави: Кант вважав, що справедливий суспільний устрій можливий лише за умови, що кожен громадянин мислиться співзаконодавцем загальних правил. Звідси прообраз деліберації: суспільний договір у Канта – це не просто акт підкорення індивіда державі, а раціональна згода людей щодо фундаментальних принципів співжиття [20, с. 146]. Кант вводить поняття публічного використання розуму, яке означає відкрити для всіх критику і обговорення питань, що стосуються спільного блага. Кантіанська ідея автономії та публічного розуму стала одним із теоретичних джерел сучасної деліберативної філософії.

Паралельно, у традиції соціально-політичної думки Жан-Жак Руссо висунув ідею загальної волі, яка формується через безпосередню участь народу в ухваленні законів. Руссо вважав, що свобода громадян реалізується тоді, коли вони самі, як колективне тіло, встановлюють для себе закони, спрямовані на загальне благо. При цьому кожен громадянин має мислити не вузько егоїстично, а як носій спільної волі всього народу. У своєму трактаті «Суспільний договір» Руссо писав, що коли народ зібраний для голосування, то питають кожного не про приватну думку, а чи відповідає запропонований закон загальній волі, яка належить всім [26]. З підрахунку голосів виводиться декларація загальної волі. Якщо чиясь особиста думка виявилася в меншості, це означає лише те, що він помилявся щодо істинного змісту загальної волі. Таким чином, Руссо фактично описує прототип деліберативної процедури: через обговорення і обмін думками громадяни виявляють спільну раціональну волю, яка і повинна стати основою законів. Хоча Руссо не розробив формальних процедур дискурсу, його ідея прямої демократії та колективного пошуку спільного блага сильно вплинула на пізніших теоретиків діалогу і демократії. Зокрема, концепція публічного розуму опирається на руссоїстське уявлення, що легітимними є тільки ті політичні рішення, які можуть вважатися виразом спільної раціональної волі громадян.

У XX столітті поняття публічного розуму отримало розвиток у працях вже згаданого Джона Роулза та комунікативних філософів. Джон Роулз у роботах «Теорія справедливості» і «Політичний лібералізм» вводить ідею, що в умовах нездоланих розбіжностей у релігійних та моральних поглядах громадян, стабільність справедливого суспільства може бути досягнута через перекривний консенсус і дотримання принципу публічного розуму. Публічний розум вимагає обґрунтовувати закони й політичні рішення мовою спільних для всіх раціональних аргументів, а не посиланнями на приватні доктрини. Роулз підкреслює, що кожен громадянин, беручи участь у політичній дискусії, має уявно поставити себе на місце «будь-кого іншого» і спитати: чи зможе мій аргумент бути прийнятним для інших вільних і рівних учасників дискурсу? Це фактично є вимогою деліберативної етики.

Найбільш системно ідеї раціональної деліберації розвинув німецький філософ Юрген Габермас у своїй теорії комунікативної дії та дискурс-етики. Габермас розрізняє стратегічну (або інструментальну) дію, спрямовану на досягнення суб'єктивних цілей, і комунікативну дію, метою якої є взаєморозуміння між суб'єктами. Саме комунікативна дія, на думку Габермаса, становить основу суспільного життя, оскільки люди в своїх буденних взаємодіях орієнтовані не лише на успіх, а й на згоду з іншими щодо значень та норм. У праці «Теорія комунікативної дії» Габермас вводить поняття комунікативної раціональності. Якщо традиційна просвітницька раціональність була переважно інструментальною (раціональність засобів для досягнення цілей), то комунікативна раціональність полягає у здатності суб'єктів досягати взаємопорозуміння шляхом аргументованого дискурсу, спільно оцінюючи претензії істинності, правильності і щирості висловлювань[15, с. 166]. Кожен мовленнєвий акт, за Габермасом, неявно висуває три універсальні претензії: претензію на істинність (щоб сказане відповідало дійсності), на правильність (відповідність нормативним очікуванням) і на щирість (відповідність справжнім намірам мовця). Учасники комунікації можуть оскаржувати будь-яку з цих претензій і тоді вступають у дискурс для її обґрунтування. Таким чином, закладено трансцендентальну умову: діалог можливий

лише тоді, коли всі його учасники визнають необхідність раціонального обґрунтування своїх позицій і потенційно орієнтовані на консенсус (порозуміння).

Габермас формулює принцип, який лежить в основі його дискурс-етики і теорії деліберативної демократії. Цей принцип – так званий (D)-принцип дискурсу: «Дійсними є лише ті нормативні положення, з якими всі можливі учасники могли б погодитися як співучасники раціонального дискурсу» [23, с. 107]. Іншими словами, норму можна вважати легітимною, якщо жоден з осіб, на кого вона впливає, не мав би переконливих раціональних заперечень проти неї у гіпотетичній ідеальній дискусії. Цей вимогливий критерій відображає ідеал необмеженої комунікативної спільноти, до якого тяжіє деліберативна філософія: всі, кого стосується певне рішення, повинні мати змогу вільно і рівноправно обговорити його на основі розуму. Звісно, в реальних умовах досягти повністю ідеального дискурсу неможливо, але цей принцип виконує роль регулятивного ідеалу, до якого слід прагнути, вибудовуючи процедури обговорення. Габермас також описує ідеальні передумови комунікації (так звану «ідеальну мовленнєву ситуацію»): це відсутність примусу, рівність учасників, взаємна повага, щирість, готовність дослухатися до аргументів опонента тощо [16; 21, с. 147]. Лише за виконання цих умов «необмеженої та раціонально обґрунтованої комунікації» можливе ухвалення істинно обґрунтованих і загальнозначущих рішень.

Філософська новизна Габермаса полягає в тому, що він зміг обґрунтувати нормативність через комунікацію. Якщо класична етика шукала остаточні підстави моралі в розумі чи божественному законі, то Габермас вказує: підстави етики коріняться в самій структурі мовлення і комунікації. Кожного разу, коли ми вступаємо в дискурс і щиро прагнемо істини, ми вже припускаємо, що істина є інтерсуб'єктивно досяжною. Навіть думаючи наодинці, людина мислить мовними значеннями, виробленими у спільноті, і прагне, щоб її думки були зрозумілі та прийнятні іншими розумними істотами. Як зауважив Карл-Отто Апель (близький колега Габермаса), ніхто не може мислити цілком самотньо: коли ми міркуємо навіть на самоті, то «претендуємо на інтерсуб'єктивну значущість своїх роздумів –

причому це стосується не лише їхньої істинності, але й смислу, адже смисл має бути таким, щоб ним, у формі мовного висловлювання, можна було поділитися з іншими» [1, с. 47]. Ця умова спільного обговорення означає, що прагнення до істини невіддільне від готовності обґрунтовувати свої твердження перед іншими. Отже, комунікативна філософія Габермаса підводить логічний фундамент під деліберативний ідеал: раціональність – це не властивість ізольованого розуму, а процес, що розгортається у вільному діалозі. І в цьому процесі обґрунтування ми набуваємо і знання, і легітимності наших рішень.

Завдяки роботам Габермаса деліберація постає не просто як метод політичного врядування, а як філософський принцип обґрунтування істинності та правомірності. Комунікативна дія орієнтована на порозуміння забезпечує інтеграцію суспільства не через насилля чи маніпуляцію, а через консенсус, досягнутий розумним шляхом. У цьому сенсі деліберативна філософія продовжує проєкт Критичної теорії, але в конструктивному напрямі: якщо ранні критичні теоретики (Адорно, Маркузе) показували, як спотворюється комунікація в сучасному суспільстві, то Габермас показав, якою вона повинна бути, щоб емансипувати людей і наблизити до ідеалу істини.

1.2 Деліберація як проєкт моральної автономії та публічного розуму

Деліберативна філософія має не лише соціально-політичний вимір, а й глибокий морально-філософський зміст. По суті, вона є продовженням проєкту моральної автономії, започаткованого Просвітництвом, на новому рівні – рівні колективної, міжсуб'єктивної автономії. Якщо Кант говорив про автономію індивіда, який сам через розум дає собі моральний закон, то деліберативний підхід переносить це на колектив: спільнота автономних індивідів повинна самостійно, через вільний дискурс, давати собі закони і визначати істину. У процесі деліберації кожен учасник виступає спів-автором рішення, адже норми виробляються за згодою всіх, а не нав'язуються зовні. В цьому сенсі деліберація є практичним втіленням кантівського імперативу поводитися з кожною розумною істотою як з ціллю, а не засобом: у

справді діалогічному обговоренні думка кожної особи береться до уваги, і рішення приймається не через примус, а через аргументацію, яку кожен внутрішньо приймає як обґрунтовану. Герберт Маркузе, один із представників Франкфуртської школи, у книзі «Одновимірна людина» критикував тогочасне суспільство за придушення критичного мислення і справжньої автономії: мова і мислення стають «одновимірними», коли приймаються лише задані значення, ототожнюються істина і фактичний стан речей [3]. Маркузе показав, що в умовах панування масової культури та технологічного раціоналізму дискурс втрачає трансцендентні виміри: мова реклами та адміністрації замикає мислення у колі існуючого, не лишаючи простору для критичної рефлексії та утопічного уявлення. «Дискурс позбавляється опосередковувань – етапів процесу пізнання і оцінки; поняття, які схоплюють факти і тим самим виходять за їхні межі, втрачають своє автентичне мовне вираження... Мова починає ототожнювати розум і факт, істину і встановлену істину» – зауважував Маркузе [3, с. 84]. Така критика виявила небезпеку втрати автономного мислення: якщо люди перестають обговорювати альтернативні можливості і просто приймають нав'язані смисли, суспільство деградує до стану, коли істина ототожнюється з тим, що вигідно владі або ринку.

Деліберативна філософія пропонує ліки від цієї «одновимірності» – критичну комунікацію, у якій відновлюється моральна і інтелектуальна автономія суб'єктів. У процесі справжньої деліберації люди виходять за межі наявних догм і переконань, ставлячи їх під питання та зважуючи альтернативи. Тут проявляється ідеал критичної раціональності: кожен учасник не просто озвучує свою позицію, але й готовий переглянути її під впливом кращих аргументів опонентів. Таким чином, деліберація виховує автономну особистість, яка мислить самостійно, але також і спільно з іншими – у просторі розумного взаємного визнання. Моральна автономія набуває міжсуб'єктивного характеру: свобода кожного реалізується через участь у колективному самовизначенні. Цей момент підкреслював, наприклад, Джон Стюарт Мілль (хоч і не згаданий вище, але вартий уваги в контексті) – що участь у публічному обговоренні розвиває інтелектуальні та моральні якості громадян,

робить їх справжніми суб'єктами, а не об'єктами управління.

Деліберація, будучи філософським проєктом, спирається на певні трансцендентальні умови морального діалогу. Ми вже згадували про умови ідеальної комунікації у Габермаса і Апеля – рівність, свобода від примусу, прагнення істини тощо. Ці умови можна розглядати як сучасний варіант кантівських категоричних вимог до морального закону, тільки перенесених у площину дискурсу. Кант вимагав універсалізованості максими; Габермас вимагає універсальної згоди всіх тих, кого стосується норма. Кант говорив про повагу до раціональної істоти як цілі; деліберативний підхід забезпечує цю повагу через надання кожному права голосу і аргументу в обговоренні.

Алестер Макінтайр, аналізуючи моральні традиції, зазначав, що відрив індивіда від спільноти призводить до втрати змісту моральних понять. У своїй праці «Після чесноти» він стверджував, що сучасна моральна мова складається з фрагментів колишніх традицій і без їх контексту стає незрозумілою та конфліктною. Розв'язання цієї проблеми він бачив у відновленні спільнот, де можливий змістовний етичний діалог. Деліберативна модель якраз і передбачає існування спільноти діалогу, в якій формуються спільні цінності через дискусію. Це можна розглядати як спосіб повернути зміст і цілісність моральному дискурсу – через колективне обговорення нашого спільного блага та справедливості.

Отже, деліберація – це філософський проєкт, що прагне поєднати свободу і розум, індивідуальну автономію і спільне благо. В ній закладено переконання, що істина народжується не в ізоляції, а в діалозі.

Деліберативна філософія постає як відповідь на виклики постмодерного світу, в якому сенси розпорошені, а авторитети поставлені під сумнів. В умовах фрагментації світоглядів і зневіри в універсальних істинах деліберативний підхід пропонує новий шлях до істини через діалог. Така філософія мислення, спілкування та істини в межах діалогу прагне подолати як релятивізм (де кожен залишається при «своїй правді»), так і фундаменталізм (де істина диктується єдиним центром).

Натомість пропонується модель, за якої істина та справедливість є результатом спільного обґрунтування.

У плюралістичному суспільстві сфера «очевидного» та безсумнівного звужується – те, що раніше всіма поділялося, тепер стає предметом дискусії [15]. Це не веде автоматично до хаосу, якщо існує розвинута деліберативна культура – вміння вести раціональні дискусії, слухати опонента, шукати спільні засади. Деліберативна філософія, надаючи нормативні орієнтири (комунікативна раціональність, ідеальна мовна ситуація, принцип дискурсу), сприяє формуванню такої культури. Вона нагадує, що попри всі розбіжності, людей об'єднує логос – здатність до мовлення і розуму, а значить, і потенційна здатність дійти порозуміння [55]. У цьому сенсі деліберативна модель можна розглядати як проект відновлення втраченої цілісності суспільства: замість нав'язування єдиного «метанарративу» вона пропонує процедуру, через яку різноманітні наративи можуть взаємодіяти і виробляти новий спільний смисл.

Як підсумок, деліберативна філософія є синтезом ідей комунікативного розуму, моральної автономії та демократичного пошуку спільного блага. Вона обґрунтовує діалог як цінність і умову самого існування правди. Цей процес ніколи не буває простим або остаточно завершеним, але саме в ньому філософія бачить шанс подолати фрагментацію сенсів і віднайти спільне ґрунтування для знання, моралі та суспільного життя. У цій практиці є надія відновити людську спільноту як співтовариство спілкування, де розмаїття не веде до розпаду, а стає джерелом взаємного збагачення у пошуку істини.

1.3 Ключові принципи деліберації: інклюзія, рівність, раціональність, консенсус

Деліберативна модель ґрунтується на кількох взаємопов'язаних принципах, які визначають норми ідеального демократичного обговорення: інклюзія, рівність, раціональність і прагнення до консенсусу. Розглянемо кожен із них детальніше.

Інклюзія означає залучення до дискусії усіх зацікавлених сторін. Жодна група чи позиція, на які вплине рішення, не повинна бути виключена з процесу його обговорення. Ідеально, деліберація охоплює всіх громадян або їхніх репрезентативних представників [46, с. 3]. Це забезпечує легітимність результату, адже кожен має шанс висловитися або бодай почути аргументи інших перед тим, як формується спільна воля. Принцип інклюзії покликаний виправити історичні виключення з політичного процесу (за ознаками статі, статусу, майнового цензу тощо) і гарантувати, що «всі, кого це стосується, можуть взяти участь» у дискусії на рівних правах.

Тісно пов'язана з інклюзією принципом рівності вимагає, аби всі учасники мали рівний статус і можливості в процесі обговорення. Рівність тут розуміється передусім як рівність голосів і впливу: аргументи всіх сторін повинні розглядатися неупереджено, незалежно від соціального рангу чи владних повноважень мовця [46, с. 12]. На практиці це означає, що жодному учасникові не надається привілейованої позиції, і ніхто не може примусом чи авторитетом змусити інших погодитися. Умовно кажучи, за деліберативного формату професор і робітник, чиновник і пересічний громадянин – всі знаходяться за «круглим столом» у ролі партнерів, де їхню думку цінують за змістом, а не за посадою. Як зауважує Е. Мальмстрьом, в реальних дискусіях абсолютної симетрії досягнути складно – завжди може бути «той, хто знає більше» або вміє краще артикулювати свою думку [25]. Проте ідеал полягає в тому, щоб мінімізувати будь-які прояви домінування та створити для всіх учасників рівні умови висловлювання і почутого розгляду їхніх аргументів [15, с. 164]. Рівність у деліберації – це також рівноправність сторін перед фактами і логікою: сильні аргументи «важать» однаково, від кого б вони не походили.

Принцип раціональності (або розумності дискурсу) передбачає, що обговорення має вестися у формі обміну логічно обґрунтованими аргументами. Учасники прагнуть переконати одне одного, посиляючись на факти, доказові міркування, спільні цінності або норми, а не на емоційний тиск чи маніпуляції. У деліберативному процесі «сила кращого аргументу» є єдиним законним засобом

впливу. Такий дискурс вимагає від учасників відкритості до раціональної критики: якщо контраргументи виявляються переконливішими, слід бути готовим переглянути свою початкову позицію. Раціональність деліберації не означає, що емоції або риторика цілком усуваються з дискусії – радше, вони не повинні домінувати над змістом питань. Важливо, що ідеал раціонального обговорення включає і вимогу щирості та правдивості: учасники мають подавати чесну інформацію, реально обґрунтовувати свої інтереси, а не приховано просувати приховані цілі. Лише за цих умов дискурс може виконати епістемічну функцію, тобто спільного пошуку істинного чи оптимального рішення на основі зважування всіх «за» і «проти». Як підкреслюється в літературі, учасники повинні апелювати до суспільно значущих міркувань, а не вузькогоїстичних мотивів [22]. Критики відзначають, що повної раціональності досягти важко, адже реальні люди схильні і до упереджень, і до емоцій.

Нарешті, центральним орієнтиром деліберації є принцип консенсусу. Ідеал полягає в тому, що обговорення повинно привести, якщо не до повної єдності думок, то принаймні до загального погодження щодо спільного рішення. На відміну від мажоритарної моделі, де досить підтримки 50%+1, деліберативний процес шукає компромісний результат, прийнятний для всіх сторін або максимальної їх більшості [46]. Учасники добровільно коригують свої початкові вимоги, відмовляються від суто егоїстичних претензій, аби досягнути спільного знаменника, який відображає загальний інтерес. Вважається, що рішення, вироблене через відкрите обговорення і схвалене консенсусом, матиме значно вищу легітимність і стабільність: адже ніхто з учасників не почуватиметься «переможеним», кожен розуміє логіку спільного вибору і поділяє відповідальність за нього. Як зазначає В. Зінченко, метою деліберативної моделі управління є досягнення «демократичного консенсусу у процесі ухвалення рішень» – правил і норм, що є результатом компромісу та договору між усіма зацікавленими сторонами, які мають рівні права та рівний доступ до управління [14, с. 3-4]. При цьому виключається надмірний тиск будь-якої однієї сторони, і нікому не надається привілейована позиція влади. Консенсус досягається через

універсальний комунікативний процес, що базується на рівності інтересів усіх і на обґрунтованому схваленні рішення кожним. Тобто йдеться не про примусову одноманітність думок, а про добровільне взаємне погодження після повноцінного обміну аргументами.

Звичайно, навіть прихильники деліберації визнають: повний консенсус у складному суспільстві досяжний не завжди. Однак і в разі, коли консенсусом завершується не кожна дискусія, сам процес деліберації цінний тим, що висвітлює та звужує незгоди, творить поле взаєморозуміння і наближає позиції сторін. Інакше кажучи, консенсус виступає регулятивним ідеалом: метою, до якої слід прагнути, навіть якщо в конкретних умовах доводиться вдаватися до голосування або залишається незгода меншості [58]. Важливо, що деліберативна демократія заперечує легітимність заздалегідь заданої «волі народу» поза процесом обговорення. Народна воля народжується в процесі спільної раціональної комунікації, а не в кабінетах політиків чи засіданнях рад. Саме тому деліберативний ідеал заперечує авторитарне патерналістське твердження «я знаю, що вам потрібно» – натомість пропонується відкрито з'ясовувати потреби і інтереси громадян через діалог.

Підсумовуючи, інклюзія забезпечує залучення всіх, рівність гарантує однаковий статус учасників, раціональність скеровує дискусію в конструктивне русло, а консенсус слугує критерієм успішності обговорення. Усі ці принципи взаємно підсилюють один одного: справді всеосяжне включення неможливе без рівноправності, а раціональна аргументація – передумова осмисленого консенсусу. Разом вони окреслюють «ідеальну мовну ситуацію» (термін Ю. Габермаса), за якої комунікація вільна від викривлень влади та веде до колективної згоди на основі розуму [46].

1.4 Епістемічні інститути деліберації: роль університетів, публічних експертних рад, суспільного мовника. Розподіл функцій між сегментами дискурсу

Обговорені вище принципи деліберації потребують відповідного інституційного підґрунтя. Щоб громадяни могли брати участь у раціональних дискусіях і досягати обґрунтованого консенсусу, суспільство має мати розвинуті епістемічні інститути – структури, що продукують, перевіряють і поширюють знання, необхідні для якісного демократичного процесу. До таких інститутів належать передусім система освіти і науки (університети та наукові установи), експертно-консультативні органи при органах влади та суспільні засоби масової інформації. Кожен з цих сегментів виконує свою функцію в загальному демократичному дискурсі, забезпечуючи певний рівень компетентності, інформованості та раціональності публічних обговорень.

Університети історично є осередками виробництва наукового знання та критичного мислення. В контексті деліберативної демократії їх роль двояка. По-перше, університети готують освічених громадян, здатних самостійно аналізувати інформацію і робити обґрунтовані судження. Освітня система формує вміння дискутувати, аргументувати, сприймати іншу точку зору – тобто фактично виховує майбутніх учасників демократичних дебатів. По-друге, університети та наукові інститути постачають суспільству об'єктивоване знання – факти, теорії, експертні оцінки, що можуть лягти в основу політичних рішень. У сучасному складному світі якісна деліберація неможлива без залучення наукових даних і професійної експертизи. Ідеально, наука виступає «епістемічним арбітром», який допомагає відрізнити обґрунтовані аргументи від хибних або маніпулятивних. Як вказує В. Зінченко, у широкому сенсі «цивілізоване, деліберативне суспільство є власністю знання і культури загалом» [31]. Наукове знання розглядається як надбання всього загалу, воно потенційно доступне кожному і повинно служити розвитку кожної особистості. Таким чином, університети та дослідницькі центри відіграють роль генераторів та хранителів суспільно значущої правди. Епістемічна якість деліберації залежить від того, наскільки політичний дискурс спирається на надійні знання. На практиці це означає, що експерти з університетського середовища часто

залучаються до аналізу політичних проблем, готують незалежні дослідження, виступають у медіа з роз'ясненнями – тобто впливають до публічних дебатів струміннь наукової раціональності.

Водночас наука та освіта виконують і критичну функцію щодо влади. В демократичному суспільстві університети можуть слугувати простором вільної критики офіційної політики, пропонувати альтернативні погляди, генерувати нові цінності. Деліберативна демократія потребує такого критичного потенціалу, аби не застигати в догмах і не піддаватися ідеологічним маніпуляціям. Невипадково Ю. Габермас називав публічність (громадянське суспільство + експерти + медіа) однією з ключових умов функціонування демократії, бо саме у вільному просторі обговорення, частиною якого є науковці, формується раціональна громадська думка.

Другим важливим елементом є публічні експертні ради та подібні консультативні структури при органах влади. Йдеться про інституційні механізми, що залучають фахівців і представників громадськості до вироблення рішень [54, с. 92]. Приклади – громадські ради, експертні комісії, комітети з питань етики, стратегічні дорадчі групи тощо. Їх поява відображає розуміння, що компетентне врядування потребує залучення знання і різних перспектив безпосередньо в процес підготовки політики. Такі ради виконують роль мосту між наукою та владою: з одного боку, експерти перекладають наукові дані мовою практичних рекомендацій, з іншого – представляють позиції різних суспільних груп і стежать, щоб рішення ухвалювалися з урахуванням спільного блага, а не вузьких інтересів. Експертні ради часто діють за деліберативними процедурами – обговорюють проблеми, оцінюють альтернативи, формують консенсусні пропозиції для офіційних осіб. Це підвищує епістемічну якість політики (рішення краще обґрунтовані фактами) та її легітимність (суспільство більше довіряє рішенням, напрацьованим за участі незалежних фахівців і представників громади). По суті, такі інститути допомагають уникнути ситуації, коли владні рішення приймаються кулуарно чи дилетантськи. Вони також слугують каналом зворотного зв'язку – влада через них дізнається про настрої й ідеї в суспільстві, а громадськість – про аргументи влади. Функціональний

розподіл тут можна описати так: експертні ради концентруються на прикладній деліберації – застосуванні наукових знань і громадського досвіду до конкретних політичних питань, тоді як ширша публічна сфера забезпечує загальний напрям і контроль.

Нарешті, суспільний мовник (державний або громадський, некомерційний засіб масової інформації) відіграє незамінну роль у забезпеченні інформаційної основи та відкритості деліберативного процесу. Якщо університет постачає знання, а експертиза інтегрує його в політику, то медіа розповсюджують знання і стежать за чесністю дискурсу. Зокрема, суспільний мовник має мандат інформувати громадян об'єктивно і повно, слугувати платформою для різних точок зору та сприяти піднесенню рівня дискусії. На відміну від комерційних ЗМІ, що можуть гнатися за сенсаціями чи обслуговувати приватні інтереси, суспільні медіа покликані діяти в інтересах всього суспільства, дотримуватися стандартів достовірності і неупередженості. Раціональна публічна дискусія залежить від доступу до перевіреної інформації про стан справ. Медіа викривають неправдиві твердження, надають слово експертам, модерують дебати між опонентами. Таким чином, суспільний мовник є своєрідним гарантом прозорості та інформованості деліберації: громадяни через нього можуть стежити за перебігом обговорень (наприклад, трансляції парламентських слухань, публічних дебатів), отримувати різнобічну аналітику та факти для формування власної думки. Однак, це лише моделювання ідеальної деліберації.

Розподіл функцій між сегментами дискурсу можна узагальнити так: науково-освітній сегмент (університети) забезпечує базові знання і критичну культуру мислення; експертно-дорадчий сегмент (ради, комісії) переносить ці знання в сферу політики, адаптує їх до вирішення конкретних завдань і стежить за раціональністю рішень; медійно-громадський сегмент (суспільні медіа, громадські форуми) гарантує широке охоплення обговорення, прозорість та включення громадськості, виступає ареною, де всі вищезгадані елементи зустрічаються у відкритому діалозі. Така багаторівнева структура відповідає уявленню про суспільний дискурс як систему,

що складається з різних кіл комунікації – від експертного до масового – які взаємодіють між собою. Звичайно, на практиці межі між цими сегментами розмиті: університетські вчені можуть бути членами експертних рад, журналісти – модераторами громадських дебатів, а активні громадяни – учасниками досліджень тощо. Але аналітично важливо розуміти, що для успішної деліберативної дії потрібні інститути, які підтримують кожен аспект. Як писав В. Зінченко, у найширшому розумінні «культура деліберативного суспільства» включає і науку, і освіту, і засоби інформації, і різні форми інтелектуальної активності [46].

1.5 Внутрішні напруження деліберативної моделі в контексті постправди

Одним з найсерйозніших викликів для деліберативної демократії у XXI столітті стала епоха постправди. Цей термін описує ситуацію, коли в публічному дискурсі об'єктивні факти, істина і раціональні аргументи перестають бути переконливими для значної частини суспільства, поступаючись місцем емоціям, особистим переконанням та маніпулятивній інформації. Для деліберативної філософії, яка ставить на чільне місце раціональну аргументацію і спільний пошук істини, наступ постправди означає серйозне випробування.

Постправда характеризується кількома ключовими рисами. По-перше, це розмиття межі між правдою і брехнею: в інформаційному просторі одночасно циркулює безліч суперечливих «фактів», і значна частина аудиторії більше не довіряє традиційним авторитетам (науковцям, журналістам, державним інституціям), які могли б цю межу встановити. По-друге, політичні апеляції дедалі більше ґрунтуються на емоційних резонансах та особистих віруваннях, а не на раціональній перевірці реальності. Як наслідок, формуються «ехо-камери» – спільноти у соцмережах чи медіа-сегменти, де люди чують лише те, що підтверджує їхні погляди, і відкидають незручну інформацію. По-третє, постправда нерозривно пов'язана з кризою довіри: суспільство перестає довіряти експертам і офіційним джерелам, натомість довіряє тим, хто голосніше або переконливіше апелює до його емоцій та ідентичності.

Усі ці явища безпосередньо підривають основи деліберації. Деліберативна демократія припускає, що учасники спору хоча б погоджуються щодо фактів або принаймні щодо процедур їх встановлення. В епоху постправди такого спільного підґрунтя може не бути – кожна група приходить зі своїми фактами. Стає майже неможливо спертися на аргументи експертів, бо інша сторона просто скаже може посудити, що запропоновані факти сфабриковані. Таким чином, раціональна суперечка перетворюється на зіткнення світоглядних наративів, де жодна сторона не приймає доказів іншої, бо не визнає спільного критерію істини. Відтак, комунікація деградує до обміну гаслами або взаємних звинувачень у брехні, тобто втрачає конструктивний характер. Ба більше, постправдиві технології комунікації свідомо апелюють до емоцій і упереджень, оминаючи критичне мислення. У виборчих кампаніях дедалі частіше використовуються методи мікротаргетингу: виборцям трансюють ті меседжі, які ймовірно вплинуть саме на їх почуття страху, гніву чи гордості, тощо. Така стратегічна комунікація є протилежністю габермасівської комунікативної дії – її мета не взаєморозуміння, а маніпуляція поведінкою. Влада чи політичні гравці, що діють у режимі постправди, не зацікавлені переконати всіх у відкритій дискусії; їм достатньо мобілізувати свій сегмент електорату вигідними міфами і деморалізувати опонентів потоком дезінформації. Деліберативний процес у таких умовах просто не запускається: замість аргументів – меми і лозунги, замість обговорення – взаємні тролі в соцмережах.

Один із драматичних ефектів постправди – деградація епістемічних інститутів, про які йшлося в попередньому підрозділі. Інститути, покликані служити істині (університети, вільна преса, експертні органи), самі стають мішенню недовіри або прямого наступу. Популістично налаштовані лідери в постправдивому дусі часто знецінюють науку та журналістику, клеймлячи їх «корумпованими елітами». Як наслідок, значна частина громадян перестає вірити не лише конкретним фактам, а й самій можливості достовірного знання. Це породжує майже непереборну перепону для деліберації: якщо ми не віримо жодним спільним джерелам інформації, то на чому будувати дискусію? Без довіри до базових процесів встановлення істини

(журналістських стандартів, наукового методу, юридичних процедур доказування) кожен залишається при своїй «правді». Відбувається свого роду фрагментація реальності на паралельні версії, що майже не перетинаються.

Наприклад, в умовах епідемії одна частина суспільства переконана на основі наукових даних у потребі вакцинації, інша – свято вірить, що вакцина це змова і шкода. Деліберативний підхід вимагав би зібрати всі сторони, навести докази, експерти відповіли б на запитання, і зрештою мало б виробитися спільне розуміння. В постправді ж таке обговорення не дасть результату, бо антивакцинальна сторона апріорі відкине аргументи лікарів як сфальшовані. Натомість вона оперуватиме емоційними випадками та конспірологією, які не піддаються фальсифікації. Сторони в буквальному сенсі живуть у різних епістемологічних світах. Зрештою, рішення буде ухвалено не на основі консенсусу, а через інший механізм – або авторитарний примус, або розкол суспільства на тих, хто підкоряється рекомендаціям експертів, і тих, хто їх ігнорує. Це показує, як постправда підміняє деліберацію конфронтацією чи хаосом у прийнятті суспільно значущих рішень.

Перші зіткнення деліберації з постправдивими тенденціями вже видно на прикладі недавніх політичних подій. Проте, важливо зауважити: елементи постправди не виникли раптово, вони виростають з давніх проблем, які, як ми бачили, відзначали і критики деліберації. Маніпуляція інформацією існувала завжди, але соціальні мережі, боти, алгоритми поширення контенту надали їй безпрецедентний масштаб і швидкість. Стратегічна комунікація остаточно бере гору над комунікацією комунікативною, кажучи мовою Габермаса. Актори відкрито використовують інформаційні кампанії та брехню як зброю, навіть не прагнучи виправдатися. Ірраціональні наративи отримують імунітет проти критики: будь-яка спроба спростування лише зміцнює віру прихильників у те, що «система бреше».

Чи є відповідь у деліберативної демократії на виклики постправди? Деякі дослідники вважають, що потрібно посилювати епістемічні інститути: покращувати наукову комунікацію з публікою, впроваджувати медіа-грамотність, регулювати соцмережові платформи, підтримувати якісну журналістику. Іншими словами,

зміцнити ті самі університети, експертизи і суспільні медіа, без яких не буде спільної реальності для дебатів. Однак це завдання нелегке, бо постправа часто йде пліч-о-пліч з політичною поляризацією та популізмом, які навпаки вороже ставляться до незалежних експертів. Можна сказати, що деліберативна демократія опинилася у становищі, коли їй доводиться відстоювати сам ціннісний фундамент раціонального дискурсу. Те, що раніше сприймалося як норма (важливість фактів, репутація науки, повага до правди), тепер потребує захисту і відновлення.

Перші зіткнення показали, що деліберация програє, коли відсутня спільна база фактів і довіри. Проте не слід вважати, що деліберация зовсім безсила. В деяких випадках, коли обговорення все ж ретельно модероване і учасники готові вислухати опонентів, відбуваються позитивні зрушення: людина може усвідомити помилковість певного стереотипу, побачити людяність в опоненті тощо. Наприклад, експерименти з «деліберативними опитуваннями» (Дж. Фішкін) показали, що надана повна інформація і час на обдумування можуть змінити громадську думку на більш обізнану і збалансовану. Отже, розумний діалог усе ще має трансформативну силу, але йому потрібно створити «оазиси» в пустелі інформаційного безладдя. Таким оазисом може бути, скажімо, незалежна публічна платформа з високим рівнем модерації та перевірки фактів, де різні сторони сперечаються на основі спільно визнаних даних.

Деліберативна демократія швидше зазнає втрат, ніж одержує перемоги. Однак ці зіткнення стали уроком: вони оголили найуразливіші місця демократичного процесу – вразливість до дезінформації, нестійкість громадської раціональності, руйнівний потенціал недовіри [51]. Нинішня ситуація ставить перед філософами і практиками питання: як адаптувати ідеали деліберации до нових умов? Створення незалежних органів з виявлення дезінформації, повернути в освіту виховання критичного мислення, етичних норм комунікації, щоб наступні покоління були більш стійкими до постправдових спокус. Власне, сам термін «епоха постправди» підказує, що це певний часовий виклик, відповіддю на який може стати нове просвітництво (а отже, зрештою повернення до «епохи правди» або бодай «епохи

постпостправди», де навчені гірким досвідом суспільства знову цінуватимуть об'єктивність) [53].

Висновок, який вже можна зробити з перших зіткнень, полягає в тому, що деліберативна демократія і постправа – несумісні за самою суттю. Деліберація прагне спільного пошуку істини, постправа заперечує саму ідею спільної істини. Тому боротьба між ними неминуха. Або демократичні суспільства зуміють виробити колективний імунітет до епідемії брехні та повернуться до цінностей відкритого розумного діалогу – або ж демократичне врядування занепадатиме, поступаючись місцем авторитарним рішенням чи хаотичній анархії думок, де сильніший крик перемагає кращий аргумент. На нинішньому етапі ми лише усвідомлюємо масштаби проблеми і пробуємо перші кроки спротиву: попереду, ймовірно, чекає глибша трансформація як медіасередовища, так і самих демократичних інститутів, щоб вони могли вижити в новій інформаційній реальності.

Загальний висновок розділу: деліберативна демократія залишається одним з найпривабливіших нормативних ідеалів сучасності, проте її реалізація нашоюхується на серйозні перешкоди – як теоретико-практичного характеру (внутрішні парадокси та обмеження моделі), так і зовнішні, зумовлені трансформаціями інформаційного простору. Для того щоб деліберативні принципи могли успішно діяти, потрібні міцні суспільні інститути правди і відкритості – університети, експертизи, медіа – а також сприятлива культура політичної участі, де громадяни цінують розумний діалог, терплять інакомислення і готові оновлювати свої переконання під впливом доказів. Водночас епоха постправди висуває вимогу активного захисту самих умов можливості деліберації – боротьби за відновлення ролі об'єктивних фактів і довіри в суспільному житті. Подальші розділи роботи будуть присвячені пошуку відповідей на питання: як саме можна зміцнити деліберативні процеси в умовах постправди, які інституційні та освітні стратегії для цього необхідні, та чи здатна деліберативна філософія еволюціонувати, щоб успішно протистояти викликам нового часу.

РОЗДІЛ 2. ПОСТПРАВДА ЯК ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ І ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНИЙ ВИКЛИК ДЕЛІБЕРАЦІЇ

2.1. Епістемологія постправди та руйнування умов деліберативного дискурсу

Поняття постправди увійшло до сучасного філософського і політичного лексикону для означення ситуації, коли об'єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, ніж емоції та особисті переконання. В епістемологічному сенсі постправда ставить під сумнів традиційні уявлення про істину та знання. Якщо класична епістемологія прагнула відрізнити істинні знання від хибних, то епоха постправди характеризується розмиванням самої межі між правдою та неправдою. Постправда вказує на зниження суспільної чутливості до різниці між правдою і оманною, на своєрідну зневагу до істини як такої [10, с. 82-83]. Як зазначають дослідники, «постправда відрізняється від інших видів брехні саме своїм публічним характером. Твердження постправди виголошуються у просторі, де мовця не турбує їх істинність: його намір – сконструювати набір «альтернативних фактів» та поглядів, що слугують його інтересам. Водночас те саме стосується і реципієнта повідомлення: постправда тримається на зневажанні способів збирання доказів та істинності тверджень як з боку мовця, так і з боку слухача» [8, с. 53]. Іншими словами, для виникнення постправди необхідна певна установка аудиторії – готовність приймати твердження без належної перевірки та осмислення.

Така епістемологічна ситуація тісно пов'язана з проблемою релятивізму. Відсутність спільних критеріїв правдивості та знецінення наукових доказів у публічному дискурсі підривають саму ідею об'єктивної істини. Деякі автори вбачають коріння цього явища у філософських течіях кінця ХХ ст., зокрема у постмодернізмі та соціальному конструктивізмі, що ставили під сумнів існування єдиної істини [16]. Як зауважує Б. Куклік, в другій половині ХХ ст. відбувся перехід від наукового позитивізму до антиреалістичних та конструктивістських настроїв, що супроводжувався зростанням толерантності до різних версій правди

[16]. Парадоксально, але цей інтелектуальний релятивізм, покликаний розширити можливості критики, в епоху постправди обернувся проти самого поняття раціональної істини, адже тепер будь-яке твердження може претендувати на статус альтернативного факту.

Феномен постправди підважує традиційне розуміння факту у політиці. Ханна Арендт ще у 1960-х роках застерігала, що політичне життя неможливе без базового консенсусу щодо фактів спільної реальності. Хоча політика оперує думками і переконаннями, мінімальна згода про об'єктивну дійсність є умовою самих розбіжностей. «Правда і політика ніколи не ладнали між собою, – писала Арендт, – проте сама можливість політичної дискусії передбачає згоду щодо фактів реального світу. Якщо ж брехня послідовно підміняє собою фактичну правду, то результатом стає не заміна однієї правди іншою, а руйнування того сенсу реальності, який дозволяє нам орієнтуватися у світі» [10, с. 15]. Втрата орієнтирів істинності веде до епістемічного хаосу, коли суспільство розпадається на групи, кожна з яких живе у власній інформаційній бульбашці та вірить у свою версію дійсності. Таке фрагментування знання загрожує перетворити публічний дискурс на арену незмиренних істин різних спільнот, між якими зникає можливість раціонального порозуміння.

Отже, епістемологічний вимір постправди полягає у кризі довіри до істини як суспільної цінності. Знання втрачає статус спільного блага і натомість стає інструментом групової ідентичності чи політичної гри. Водночас не можна ідеалізувати минулі часи: брехня і маніпуляції завжди були присутні в політиці [16]. Проте у ліберально-демократичних суспільствах існували усталені епістемічні стандарти – норми верифікації фактів, повага до доказів, авторитет науки – які забезпечували певний консенсус щодо реальності. Постправда ставить ці стандарти під сумнів. Вона не просто множить неправдиві твердження, а й еродує самі критерії істинності, роблячи знання питанням віри або політичної доцільності.

В цьому контексті виникає дискусія: чи є постправда принципово новим явищем, чи лише продовженням давніх тенденцій? Одні дослідники трактують

постправду як радикалізацію звичної політичної брехні та пропаганди, посилену новітніми технологіями (соціальні мережі, інтернет). Інші ж наполягають, що постправда знаменує якісно новий етап – атаку на самі основи поняття правди та знання у суспільстві.

2.2. Мовні практики постправди як деформація деліберативної комунікації

Феномен постправди тісно пов'язаний з мовними практиками та способами комунікації в суспільстві. У політичному дискурсі завжди існували неправда та маніпуляції, проте в умовах постправди вони набули особливої інтенсивності та специфічних рис. Для філософського аналізу варто розрізняти три близькі, але не тотожні поняття: брехня, нісенітниця (або «bullshit» у термінології Г. Франкфурта) та пропаганда. Постправда, як стверджують дослідники, поєднує елементи всіх трьох, утворюючи особливий комунікативний клімат [8].

Брехня (неправда) – це свідоме висловлення фактично хибного твердження з метою ввести аудиторію в оману щодо істини. Той, хто бреше, знає істину або щонайменше усвідомлює хибність свого твердження, але навмисно пропонує його як правдиве. Брехня у політиці – не новина: від античних софістів до сучасних демагогів правителі вдавалися до брехливих обіцянок і фальшивих заяв. Утім, традиційно брехун все ж вимушений був зважати на існування істини як орієнтиру – його мета полягала саме в приховуванні правди або підміні її вигадкою.

Натомість поняття «bullshit» (буквально – «нісенітниця», «триндіння»), уведене філософом Гаррі Франкфуртом, позначає висловлення, цілком байдужі до питань істинності. На відміну від брехуна, який знає правду і хоче її приховати, bullshitter не зважає, правда чи ні те, що він говорить, його цікавить лише успіх власного висловлювання або досягнення прагматичної мети. Іншими словами, для брехуна істина має значення хоча б як щось, що треба приховати, тоді як для bullshitter'а істина взагалі неважлива. Це і є мовна ситуація постправди: індиферентність до правди замінює собою власне брехню.

Третій термін – пропаганда – позначає систематичне і цілеспрямоване використання перекрученої або вибіркової інформації для формування у масовій аудиторії потрібних вірувань та настроїв. Пропаганда може включати як правдиві факти, так і відверту брехню чи емоційно забарвлені образи – головне, що вона прагне організувати мислення та поведінку людей у потрібному руслі. Класичний приклад – тоталітарна пропаганда ХХ ст., що вибудовувала цілі альтернативні картини світу для населення. Арендт у «Походженні тоталітаризму» вказувала, що змістом тоталітарної пропаганди для її прибічників стає беззаперечна догма, яка перестає бути об'єктом критичної думки і сприймається як очевидна істина, подібно до правил арифметики [8, с. 64]. Учасники тоталітарних рухів приймають пропагандистські вигадки як частину своєї реальності, і будь-яка спроба раціональної дискусії з ними нашоується на стіну фанатичної віри. Пропаганда тим і відрізняється від простої брехні, що її мета – не окремо обманути щодо якогось факту, а перекрити сам простір раціонального обговорення.

У добу постправди ми спостерігаємо злиття цих трьох комунікативних явищ. Постправдивий політик чи медіа може одночасно брехати про факти, не перейматися відповідністю слів реальності (bullshitting) і будувати цілі альтернативні наративи, що функціонують як пропагандистські міфи.

Варто підкреслити, що цифрові комунікації та соціальні мережі надали мовним практикам постправди безпрецедентний розмах. Алгоритми онлайн-платформ сприяють поширенню емоційно забарвленого, поляризуючого контенту, створюючи ефект луни (echo chambers), де користувачі чують лише те, що підтверджує їхні погляди [26]. У такому середовищі будь-яка неправда, сказана достатньо гучно та часто, знаходить свою аудиторію і закріплюється як правда для певного кола людей. Крім того, депрофесіоналізація інформаційного простору (зникнення редакторського контролю, зростання ролі аматорського контенту) призводить до того, що вимоги точності, перевірки фактів і відповідальності за слово суттєво послаблюються [26]. Як зауважує Ю. Габермас, у сучасних цифрових мережах ролі автора й споживача інформації зливаються: кожен може публікувати

будь-що, але далеко не кожен усвідомлює відповідальність автора і необхідність самокритично перевіряти знання. Неопанованість цієї ролі в онлайновому дискурсі призводить до зниження якості обговорень і заповнення публічної сфери неперевіреними твердженнями.

Отже, мовний вимір постправди характеризується радикальним падінням стандартів правдивості в публічній комунікації. Це створює небезпечний прецедент: розмиваються умови для раціональної дискусії, без якої неможлива ані філософська комунікація, ані демократичний процес прийняття рішень. Якщо учасники дискурсу не поділяють бодай мінімальної поваги до істини і спільних фактів, мова втрачає свою здатність бути засобом порозуміння – вона перетворюється на інструмент маніпуляції та розділення.

2.3. Влада, ідеологія та «режими правди» в архітектурі деліберативної публічної сфери

Постправда має не лише епістемологічний чи мовний вимір, але й виразний владно-ідеологічний аспект. Йдеться про те, хто контролює правду у суспільстві, чиї наративи стають домінантними, та як феномен постправди пов'язаний з перерозподілом влади й кризи ідеологій. Для аналізу цих питань корисно згадати концепцію, запропоновану Мішелем Фуко: кожне суспільство має свій «режим правди», себто сукупність дискурсів, інститутів та процедур, що визначають, які твердження приймаються за істину [34]. У ліберальних демократіях другої половини ХХ ст. такий «режим правди» базувався на відкритому пошуку істини через публічну дискусію, на авторитеті науки та принципах перевірки фактів. Ця демократична істинність передбачала, що істина є колективним досягненням через аргументацію і що ніхто – ані уряд, ані окрема група – не має монополії на істину.

Однак режим істини ліберальної демократії ніколи не був гарантованим чи незмінним. Як підкреслює С. Розенфельд, демократичний процес встановлення правди завжди був уразливим до викрадення як з боку експертів-технократів, так і з боку популістів [35]. В різні епохи різні сили намагалися перебрати на себе право

визначати, що є правдою: чи то експертократія, яка через складність сучасного знання витісняла широкі маси від вироблення істини, чи то популістські рухи, які протиставляли голос народу експертній правді. Сучасна постправда значною мірою пов'язана саме з успіхами нового популізму, що кидає виклик старому неоліберальному порядку.

С. ван Дейк відзначає, що ліберальна реакція на постфактичну політику – заклик повернутися до фактичної правди та раціональності – наштовхується на внутрішню суперечність. Адже сама критична соціальна теорія раніше виявляла зв'язок між істиною і владою та деконструювала абсолютні істинні претензії. Тепер же вимога радикального повернення до фактів виглядає як заперечення цієї критичної спадщини, що вивчала роль ідеології у продукуванні правд. Ліберальні захисники істини, вказує ван Дейк, іноді скочуються до позитивізму і фактичного фундаменталізму, тим самим ненавмисно дискредитуючи критичний аналіз, який розкривав взаємозв'язок істини і владних відносин. Таким чином, маємо парадокс: з одного боку, демократія потребує захисту фактичної правди від навали брехні, з іншого – сліпа апологія «чистих фактів» без усвідомлення їхньої інтерпретаційної природи може викликати відторгнення у значної частини суспільства, вихованої в умовах плюралізму істин.

Концепція «режимів правди» дозволяє зрозуміти, що відбувається зміна влади над дискурсом. Постправда означає, що колишній режим істини (ліберально-науковий консенсус) перебуває в кризі, але новий сталий режим іще не встановився. Натомість точиться боротьба за владу над істиною. Популістські й авторитарні лідери намагаються утвердити свої правила визначення правди часто зводячи правду до того, що корисно їхній політичній меті. У цьому сенсі деякі дослідники уподібнюють сучасну постправду до прото-тоталітарних практик. Наприклад, М. Бройль інтерпретує постфактичну політику як спробу політичних лідерів набути одночасно політичної та епістемічної влади – тобто встановлювати, що є правдою, всупереч раніше прийнятим нормам перевірки фактів. У такому підході постправда постає не просто продовженням брехні, а близькою до тоталітарної пропаганди

загрозою для демократії: «протагоністи постфактуального прагнуть підірвати епістемічний вимір демократії, заперечивши усталені правила демократичної дискусії та запровадивши власні критерії оцінки тверджень» [16, с. 58]. Це означає, що боротьба йде вже не за окремі політичні рішення, а за контроль над самим дискурсивним порядком – над тим, як суспільство виробляє знання і до чого апелює в обґрунтуванні рішень.

Ідеологічний вимір постправди тісно пов'язаний із феноменом цинізму та суспільної недовіри. Масове розчарування в інститутах, підрив авторитету медіа і науковців створили родючий ґрунт для постправдивих настроїв. Сучасний громадянин, перевантажений інформацією і часто дезорієнтований суперечливими повідомленнями, нерідко схильний взагалі не довіряти нічому. Цей цинічний розум (за висловом П. Слотердайка) парадоксально поєднує просвіченість і легковір'я: людина одночасно припускає, що її можуть обманювати всюди (через що ні в що не вірить цілком), але водночас легко ведеться на прості пояснення, бо прагне певності посеред хаосу фактів. Унаслідок цього «смерть факту» – ситуація, коли жоден факт не є остаточно переконливим для всіх, стає частиною політичної практики. Недовіра як така використовується владою: авторитарні пропагандисти не обов'язково вимагають вірити саме їм, достатньо, щоб люди сумнівалися в альтернативних джерелах і не знали, кому вірити.

Підсумовуючи, можна сказати, що постправда – це водночас інструмент і симптом владної боротьби за гегемонію. Вона відображає кризу попереднього режиму правди (ліберально-демократичного, з його опорою на науку та медіа) і наступ альтернативних проєктів істини – популістських, авторитарних, конспірологічних [50, с. 103]. Ідеологічно постправда виявляється зручним середовищем для маніхейського поділу світу (свій/чужий, народ/еліта) та мобілізації прихильників на основі віри, а не раціонального переконання. Влада, що прагне утвердитися в такому середовищі, все більше оперує образами ворогів, міфами й емоціями. У результаті відбувається деформація публічного дискурсу: правда

перестає бути спільною метою дискусії, а перетворюється на зброю у політичному протистоянні.

2.4. Постправа в політичній філософії: межі й модифікації деліберативної демократії

Демократія у своїй класичній, зокрема деліберативній, інтерпретації передбачає існування публічної сфери, в межах якої громадяни можуть вільно обмінюватися думками, дискутувати й спільно шукати рішення на основі фактів і раціональних аргументів. Як наголошував Ю. Габермас, здоровий демократичний процес спирається на «інклюзивну та раціонально-критичну дискусію різних точок зору» [14].

Однією з ключових рис політики постправи є те, що брехня та дезінформація перестали каратися громадською думкою. Політик може бути впійманий на неправді, але це майже не впливає на його популярність серед прихильників – особливо якщо він подає викриття як атаку «ворожих» медіа або еліт. Великої ваги набуває повторення наративів і створення «віртуальної реальності» у медіапросторі.

Проблема постправи, як її аналізує Фрієдер Фогельман [42], не є лише кризою фактів чи перевірки істинності висловлювань. Йдеться про деформацію самого зв'язку між істиною та політикою, унаслідок якої істина або зводиться до інструменту влади, або, навпаки, абсолютизується як позасоціальний авторитет. Обидві тенденції, релятивізм і авторитаризм, постають як дві крайності однієї помилки: спрощення політичної природи істини.

Релятивізм виникає тоді, коли плюралізм істин ототожнюють із відсутністю спільних критеріїв. Якщо всі істини однаково можливі, то політичні суперечки не можуть бути розв'язані через аргументацію, а лише через силу. Фогельман, посилаючись на Джона Ролза, показує, що «факт розумного плюралізму» не означає заперечення істини, а лише визнає, що розумні люди можуть обґрунтовано не погоджуватися щодо найважливіших політичних і моральних питань. Проте без розрізнення між «розумними» та «нерозумними» доктринами, ця позиція легко

скочується у відносність, де всі судження рівноцінні [35].

На противагу, авторитаризм виростає зі спроби відновити єдину, обов'язкову істину як основу політичного порядку. Ганна Арендт застерігає, що істина, претендуючи на абсолютність, має «деспотичний характер» [6, с. 257]. Коли істина набуває примусового статусу чи то у формі наукового авторитету, чи політичної доктрини вона стає знаряддям придушення розбіжностей. Так, апеляція до «фактів» у політиці часто замінює діалог вимогою лояльності, створюючи умови для нового авторитаризму під виглядом «раціонального управління».

Щоб уникнути крайнощів релятивізму й авторитаризму, Фогельман пропонує концепцію несуверенної істини. На відміну від традиційного уявлення про істину як щось, що існує «понад» політичними конфліктами, несуверенна істина не має привілейованої точки зору. Вона народжується у процесах, де знання формується, заперечується і відновлюється у постійному русі соціальних практик.

Роус описує науку як мережу конфліктів і співпраці, у якій істина є не станом, а динамічним відношенням. Істина не належить інституціям чи суб'єктам, вона виникає у процесі взаємодії практик, аргументів і дій. Звідси випливає, що не можна посідати «суверенну» позицію: ні держава, ні церква, ні наука, ні мистецтво не мають монополії на істину. Несуверенна істина є водночас демократичною і вимогливою. Вона не дозволяє відмовитися від змагання аргументів, але й не дає жодному голосу остаточного права. Як підкреслює Фогельман, така концепція істини вимагає активної участі — «втручання» у політичні та епістемічні конфлікти, а не втечі від них. Це означає підтримку тих, хто чинить спротив брехні, створення умов для діалогу і боротьбу проти будь-якої форми замовчування. Несуверенна істина не усуває суперечності — вона дає їм простір бути продуктивними. Така позиція не є формою релятивізму: визнання історичності й контекстуальності істини не означає, що всі істини рівні. Навпаки, воно вимагає боротьби за ті істини, які мають для нас моральну й політичну вагу. Можливо, відмова від «суверенного» розуміння істини дозволяє демократії залишатися відкритою і критичною, а не перетворюватися на режим «єдиної істини».

Концепція несuverенної істини відкриває нову можливість для політичної філософії у добу постправди. Демократія не може функціонувати, якщо істина або повністю відкидається як відносна, або перетворюється на авторитарний принцип. Несуверенне розуміння істини повертає політичній практиці епістемічну відповідальність: вимогу до кожного учасника публічної сфери давати, вимагати й оцінювати обґрунтування.

Для деліберативної демократії це означає зміну епістемологічного горизонту. Аргументація тут уже не спрямована на досягнення єдиної «правильної» відповіді, а на підтримання відкритого простору взаємного виправдання, де істина є спільним процесом. Таким чином, демократія й істина стають взаємозалежними практиками — не тому, що політика має служити істині, а тому, що обидві залежать від здатності діяти у межах розбіжності. Постправда як культурне явище вказує не на кінець істини, а на кризу її суверенних форм — тих, що вимагали підкорення, замість участі. Несуверенна істина натомість вимагає постійної участі громадян у процесах перевірки, критики й обговорення, роблячи політику простором спільного пізнання, а не боротьби за монополію на істину.

Інший важливий аспект політики постправди — популістична риторика і персоналізація правди. Популісти стверджують, що тільки вони виражають «волю народу», і тому правдою є все, що відповідає цій волі. Це дозволяє ігнорувати критичні факти, коли вони не вписуються в популістський наратив. Наприклад, економічні дані, що суперечать обіцянкам лідера, оголошуються «вигаданими» експертами зі стану істеблішменту; натомість суб'єктивні «відчуття людей» видаються за істинний стан справ. Так формується концепція «емоційної правди» або «правди спільноти», про яку пишуть дослідники: це коли важливо не те, що правда об'єктивно, а що сприймається правдою всередині певної групи. Соціальні мережі ще більше це підсилюють, адже дозволяють лідерам комунікувати напряду зі своєю аудиторією, мінаючи журналістські запитання і незалежну перевірку.

Наслідки постправди для політичної практики є глибоко негативними з точки зору демократичних принципів. По-перше, як уже зазначалося, страждає

демократичний процес ухвалення рішень: без спільної фактологічної основи дискусія перетворюється на обмін пропагандистськими ударами. По-друге, підривається довіра до інститутів і взагалі до самої ідеї, що держава чи медіа можуть діяти в інтересах правди. По-третє, посилюється поляризація суспільства: громадяни розбиваються на «племена», кожне зі своєю інформаційною реальністю, і між ними все менше спільної мови. По-четверте, виникають сприятливі умови для зовнішніх маніпуляторів: ворожі сили можуть легше впливати на політичні процеси через інформаційні вкиди, оскільки аудиторія менш стійка до дезінформації. По-п'яте, політика постправди підриває принцип підзвітності влади: якщо доведені факти зловживань або брехні більше не тягнуть за собою відповідальності, то демократичний контроль над владою слабшає. Лідер, що «очаровує» своїх прихильників емоційними наративами, може уникнути покарання за реальні провали чи злочини – адже його «правда» перебиває факти.

Чи є якісь позитивні моменти в цьому феномені? Деякі сучасні мислителі (як-от згаданий Стів Фуллер) намагаються поглянути на постправду не лише як на кризу, а і як на трансформацію епістемічного ландшафту. Фуллер вважає, що епоха постправди певною мірою «демократизує» істину, бо більше людей залучені в процес її конструювання (кожен може висловитися, оскаржити експертів) [3]. Однак ця оптимістична нота звучить непереконливо на тлі ризиків, які ми розглянули. Як зауважують критики, свобода висловлювань втрачає сенс, якщо в суспільстві взагалі не лишається критеріїв правдивості. Постправда ставить фундаментальне питання: чи може існувати сенсовний публічний дискурс без спільної реальності, спільних фактів? Більшість філософів і теоретиків демократії відповідають негативно. Ще у минулому столітті Арендт писала: «Свобода думки – фікція, якщо не гарантована фактична інформація, а самі факти не є поза спорами» [6, с. 245]. Тобто свобода переконань потребує твердого ґрунту фактів. Якщо ж цей ґрунт розмивається, політика перестає бути сферою раціонального вибору і вироджується або в техніку маніпуляції, або в хаотичний плебісцит емоцій.

РОЗДІЛ 3. ДЕЛІБЕРАТИВНА МОДЕЛЬ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ

3.1. Прийняття рішень як предмет філософського аналізу

У класичній думці проблема прийняття рішень зазвичай була прив'язана до питань суверенітету та правління. Наприклад, Ж.-Ж. Руссо пов'язував легітимність політичного рішення з загальною волею народу: за його концепцією, у правильно організованій спільноті результати голосування виражають загальну волю, навіть якщо окремі громадяни не підтримали рішення більшістю (адже, на думку Руссо, незгода меншості означає просто помилку в розумінні справжньої загальної волі). Така рання спроба філософського осмислення процесу ухвалення рішень показує напруження між індивідуальними поглядами і колективним результатом. Від часів Просвітництва мислителі шукали модель, за якої колективне рішення можна вважати обґрунтованим і справедливим, – ідея, яка пролягла через суспільний договір, республіканізм і далі до сучасних демократичних теорій.

У XX столітті проблема процесу прийняття рішень постала у новому світлі. Формування політики (policy-making) і власне ухвалення владних рішень (decision-making) розглядаються як фундаментальні аспекти політичного життя, що потребують окремого аналізу [3]. Філософи звернули увагу, що спосіб, у який ухвалюються рішення, визначає легітимність влади та якість демократії. Так, Юрген Габермас не вводить спеціального терміну для процесу прийняття рішень, але дає змістовне його розуміння, називаючи цей процес «вираженням політичної волі» громади [3]. Він підкреслює, що рішення в сучасній державі формуються під впливом політичних традицій і культурного контексту, а за відсутності належних інституційних процедур ці рішення можуть суперечити конституційним принципам, відображаючи радше настрої та «волю громадян» у даний момент. Іншими словами, філософи побачили: прийняття рішень – це не просто технічний акт влади, а процес, який може відображати або викривлювати волю суспільства залежно від свого устрою.

Через це в центрі уваги філософського аналізу опинилися критерії належного процесу. Наприклад, Габермас у межах теорії дискурсу вказує, що рішення має набувати легітимності через процедури вільного обговорення. За його дискурсивним принципом, нормативне рішення можна вважати справедливим і обов'язковим, якщо всі, кого воно стосується, могли б погодитися з ним за умов ідеального вільного діалогу. Іншими словами, раціональна дискусія стає джерелом легітимності: норма правомірна тоді, коли жоден з учасників гіпотетичного обговорення не має переконливих заперечень проти неї. Це підводить етичний фундамент під демократичне ухвалення рішень, переводячи питання істинності й обґрунтованості з площини суб'єктивної думки чи голосування в площину міжсуб'єктивної комунікації.

Політична філософія другої половини XX ст. дедалі більше звертала увагу на гносеологічні та моральні аспекти прийняття рішень. Постало питання: чи здатні вузькі еліти, що ухвалюють рішення, адекватно сприймати складну суспільну реальність і інтереси різних груп? Адже якщо сприйняття реальності у тих, хто приймає рішення, викривлене або обмежене, то й рішення будуть поверхневими і не врахують потреб більшості. Філософи звернули увагу на обмеженість когнітивних можливостей людини, особливо за умов концентрації влади: навіть найдобріші наміри не гарантують істинності рішення, якщо ґрунтуються на неповній чи хибній інформації. Це породило зацікавлення в залученні експертизи, науки, епістемічних інститутів до процесів прийняття рішень (згодом ці ідеї втілилися у понятті «епістемної демократії» та увазі до експертних рад, громадських слухань, аналітичних центрів тощо).

Водночас філософський аналіз виявив морально-політичну проблему відчуження влади від громадян у процесах ухвалення рішень. Чимало критиків демократії наголошували, що сучасні системи фактично залишають народ осторонь: рішення приймає вузьке коло можновладців, а широкий загальний тільки постфактум зобов'язаний їх виконувати. Наприклад, Габермас образно зазначив: «колектив, який приймає рішення, відділяється від колективу, який ці рішення втілює» [24,

с. 159]. Це вказує на розрив між владою і суспільством, що загрожує легітимності політичних рішень. Італійські мислителі Антоніо Негрі та Майкл Гардт, аналізуючи сучасну демократію, також підкреслюють цю проблему відчуження: лідери ухвалюють рішення віддалено, у відносній самотності, хоча такі рішення нібито мають відображати волю народу [28, с. 705]. Отже, вже в першому наближенні філософський аналіз виявляє кілька ключових вимірів процесу прийняття рішень: епістемічний (наскільки знання і істина присутні в основі рішень), нормативно-етичний (чи відповідають рішення принципам справедливості, правам людини, спільному благу) та політико-структурний (хто саме ухвалює рішення і чиї інтереси враховано).

Рефлексія над цими питаннями заклала підґрунтя для сучасних теорій, зокрема концепції деліберативної демократії, яка спирається на ідею раціонального обговорення як серцевини прийняття рішень [27]. Якщо класична ліберальна демократія акцентувала процедуру голосування і механізм представництва, то деліберативна філософія змістила акцент на процес дискусії перед рішенням. Саме тому останні десятиліття позначені зростанням інтересу до публічних форумів, громадських консультацій, обговорень політик – всіх форм, де рішення визрівають через комунікацію. Філософія процесу прийняття рішень нині включає дослідження умов, за яких дискусія веде до найкращих результатів: інклюзивність учасників, рівність прав голосу, відкритість до фактів і аргументів, незалежність від маніпуляцій тощо[3]. Іншими словами, питання як слід ухвалювати рішення? стає не лише технічним, а глибоко світоглядним. Політичні філософи визначають ідеал: легітимне рішення – це рішення, прийняте в прозорій, інклюзивній, раціональній процедурі, що спирається на достовірні знання і враховує голоси всіх залучених.

3.2. Актори процесу прийняття рішень: від індивіда до множинності

Традиційно в політичній теорії актором ухвалення рішення вважався або окремий суверен (монарх, правитель), або вузька група еліти. Демократизація перенесла формальне право приймати рішення до обраних представників, але на

практиці коло реальних суб'єктів, що впливають на політичні рішення, лишалося обмеженим. Сучасний аналіз процесу прийняття рішень вказує на необхідність розширення спектру акторів – від окремого індивіда до широкої множинності учасників [36; 41, с. 58]. Іншими словами, у фокусі – інклюзивність: хто має голос у політичному рішенні і чий голос враховано?

На рівні індивідуальному актором рішення може виступати, наприклад, глава держави чи уповноважений чиновник, який одноосібно підписує указ чи закон. Історично багато політичних моделей спиралися саме на такого індивідуального раціонального діяча – достатньо згадати платонівського філософа-володаря або гоббсівського суверена. Однак філософи швидко помітили небезпеки й обмеження монополії однієї волі. По-перше, жодна окрема людина не здатна охопити всю повноту суспільних знань і потреб, особливо у складних державах. По-друге, зосередження влади в одних руках веде до відчуження і зловживань. Тож еволюція політичної думки від абсолютної монархії до демократії сама по собі була рухом від індивіда до колективу.

У сучасних демократіях юридично рішення ухвалюють колегіальні органи – парламенти, уряди, ради – тобто групи індивідів [40]. Але критичні дослідники наголошують: ці групи часто соціально однорідні (за класом, статтю, расою) і фактично залишаються закритими елітними клубами [3]. Як зазначалося, «панівні інституції були чоловічими, а в суспільствах, розділених класами та расами, вони домінували білою расою та найбільш привілейованим класом» [63, с. 120] – відповідно, й рішення історично приймалися цими привілейованими групами. Тому навіть формально колегіальне прийняття рішень могло лишатися де-факто монологічним, відображаючи вузький погляд певної соціальної групи. Феміністичні та постколоніальні автори багато писали про те, що відсутність жінок та меншин серед акторів прийняття рішень призводила до систематичного ігнорування їх інтересів (напрямую або несвідомо). Наприклад, якщо політичні рішення приймаються виключно чоловіками, це може означати неврахування питань, які більше турбують жінок (гендерної рівності, захисту від насильства, репродуктивних

прав тощо). Таким чином, навіть при колективному ухваленні рішення важливим є якісний склад колективу – хто саме входить до гурту акторів.

Філософія множинності акторів підкреслює, що у демократичній державі всі громадяни, так чи інакше, повинні стати співучасниками процесу прийняття рішень [43, с. 80]. Практично це реалізується через вибори, референдуми, громадські слухання, участь у партіях та рухах [29]. Однак і пряма, і представницька демократія мають межі: в реальності неможливо, щоб усі мали безпосередній вплив на кожне рішення. Аналітики вказують на дилему масштабу: або ми намагаємось охопити широке коло учасників ціною складності і повільності процесу, або звужуємо коло для ефективності, ризикуючи втратити легітимність. Наприклад, консенсусне узгодження за участі дуже багатьох сторін часто практично недосяжне – процес може зайти в глухий кут без єдиного рішення. Натомість голосування більшістю при великій кількості учасників – технічно простіше, але воно ігнорує голоси меншості і зводить багато різноманітних позицій до кількох альтернативних варіантів [28]. Як наслідок, частина суспільства залишається незадоволеною, відчуваючи своє виключення, а інтереси громадян редукуються до грубих цифр. Саме тому дедалі актуальнішим стає завдання пошуку таких механізмів включення, які б давали голос якомога ширшому колу акторів без паралічу процесу.

Одним із напрямків розширення кола акторів стало впровадження електронної демократії та консультативних технологій. Ідея полягає в тому, що сучасні цифрові інструменти дозволяють залучати тисячі і мільйони людей до обговорення і навіть безпосереднього голосування з приводу політичних рішень. Електронні петиції, онлайн-обговорення законопроектів, голосування за громадські проекти бюджету – все це дає приклади, як пересічні громадяни стають акторами в процесі ухвалення рішень. Оптимісти вважають, що такі технології можуть зменшити бар'єри участі і подолати жорстокість ексклюзивної політики [3]. Песимісти ж зауважують, що цифра не гарантує рівності голосів і продуманості рішень: нові актори – це добре, але їх компетентність та поінформованість залишаються питанням. Ба більше, електронні платформи можуть стати об'єктом маніпуляцій або цифрової нерівності

(коли активні лише ті групи, що мають кращий доступ до інтернету чи ІТ-навички). Тому технології – лише інструмент, а головна проблема інклюзивності все одно потребує інституційного і культурного вирішення.

Цікавий поворот у розумінні «актора» в політиці запропонував Бруно Латур та інші представники Actor-Network Theory (антології акторно-мережевої теорії). Вони стверджують, що до мережі дійових осіб слід зарахувати не лише людей, а й не-людей – тобто об'єкти, тварин, технології, які здатні впливати на перебіг подій. З погляду Латура, актор – це все, що діє, що робить різницю в ситуації, і суспільство складається з мереж взаємодії людей та речей [23]. Такий підхід кидає виклик традиційному антропоцентризму: якщо рішення стосуються, скажімо, довкілля, то чи повинні «мати голос» природа, тварини або навіть речі? Звісно, в буквальному сенсі не-людські актори не можуть голосувати чи говорити, але представництво їхніх інтересів може бути включене до процесу. Наприклад, політичний теоретик Роберт Гудін пропонував концепцію «надання права голосу Землі», коли в екологічних рішеннях інтереси природи враховуються через спеціальні інститути або уповноважених представників [21, с. 836–839]. Сам Латур говорить про своєрідний «парламент речей», в якому поряд із людьми «сидять» об'єкти природи і технології, представлені через науковців, експертів чи громадські рухи [23]. Хоча ці ідеї мають характер радше теоретичної метафори (щоб розширити наше мислення про інклюзію), вони породили активні дискусії в політичній філософії. З'явилися такі поняття, як екологічна демократія, постгуманістична політика, де акторність розподілена між людьми та іншими сутностями.

Отже, еволюція уявлень про акторів прийняття рішень йде від моделі одного рішення від одної людини – до плюралістичної, мережевої моделі, де рішення постає як спільний продукт багатьох волевиявлень. У сучасній демократії актори варіюються від окремого виборця чи активіста – до організованих груп (партій, громадських організацій), інституцій (парламентів, рад, судів), а потенційно й до глобальних рухів і навіть включення природи чи штучного інтелекту як чинників впливу. Ключове завдання – забезпечити таку процедуру, за якої кожен легітимний

актор (громадянин, спільнота, зацікавлена сторона) має можливість донести свої аргументи і бути почутим у процесі формування рішення. Це переводить нас до наступної теми: як організувати сам процес – які механізми і принципи залучення акторів пропонує деліберативна філософія.

3.3. Процедури і механізми та принципи деліберації у процесі прийняття рішень

Як було зазначено, деліберативна демократична теорія акцентує не стільки на моменті голосування, скільки на процесі обговорення, що йому передуює. Відповідно, центральним предметом уваги стають процедури та механізми, які забезпечують раціональну колективну деліберацію (обговорення) перед ухваленням рішення [30, с. 12]. Існує кілька рівнів реалізації деліберативних принципів: від неформальних дискусій у громадянському суспільстві – до інституційних механізмів на кшталт громадських слухань або асамблей громадян. Розглянемо основні засади й підходи.

По-перше, принцип раціональності та аргументованості. Деліберативна процедура вимагає, щоб учасники висловлювали свої позиції, апелюючи до аргументів, які можна обговорювати на спільній підставі, а не до силових важелів чи маніпуляцій. Іншими словами, легітимність рішення походить від «сили кращого аргументу», а не від посадового статусу чи тиску більшості. Цей ідеал має глибоке коріння: від кантівського поняття публічного використання розуму – до габермасівської теорії комунікативної дії. Так, Кант ще у XVIII ст. писав про необхідність відкритого для всіх обговорення питань спільного життя, що стало одним із джерел сучасної деліберації. У наші дні Ю. Габермас та його послідовники підкреслюють: раціональність дискурсу полягає у процедурі, де кожне твердження може бути піддане сумніву, обґрунтоване або відкинуте за згодою учасників, – і саме в такому процесі формується спільне рішення. Тому процедурні норми деліберації включають вимогу обґрунтовувати свої пропозиції, слухати контраргументи, бути готовим змінити позицію під впливом доказів. Рішення, ухвалені після відкритої раціональної дискусії, набуває епістемічної легітимності:

вважається, що воно краще поінформоване і краще узгоджене з спільним інтересом, ніж рішення, прийняте без обговорення.

По-друге, принцип інклюзії та рівності. Деліберативні механізми повинні забезпечувати максимально широке включення тих, кого стосується рішення, і рівноправну участь у обговоренні. Сейла Бенхабіб сформулювала цей принцип як всеохопність дискурсу: «всі, на кого впливають рішення, що приймаються політичними інституціями, отримують право голосу при обговоренні питань» [6, с. 248]. Це означає, що ніхто з зацікавлених груп не може бути апріорі виключеним або позбавленим можливості аргументувати. Практично інклюзія може досягатися через квоти участі (наприклад, запрошення представників різних спільнот на громадські слухання), через випадковий відбір (як у асамблеях громадян, де учасників обирають жеребкуванням, щоб репрезентувати населення) або через відкриті платформи (онлайн-консультації, де може висловитися кожен бажаючий). Рівність у деліберації передбачає, що всі учасники мають рівні можливості висловитись і бути почутими, незалежно від статусу, посади чи матеріального внеску. В ідеалі ніхто не повинен домінувати дискурсивно – лише сила аргументу, а не гучність голосу чи соціальний капітал, має значення. Звісно, в реальності повної рівності важко досягти (адже люди мають різні рівні освіти, комунікативні навички, харизму тощо), але механізми модерування дискусій, регламент часу виступів, захист прав меншин – все це спрямоване на наближення до ідеалу рівноправної участі.

По-третє, принцип прозорості та публічності. Деліберативний процес має бути відкритим для спостереження суспільства, а його критерії та результати – зрозумілими і підзвітними. Це означає, що обговорення важливих рішень краще проводити у публічній сфері (на сесіях, що транслюються, у ЗМІ, на відкритих майданчиках), ніж за зачиненими дверима. Прозорість стримує можливі зловживання і підвищує довіру до процесу: громадськість бачить, як і чому було прийнято те чи інше рішення. Філософія деліберації тут перекликається з республіканською традицією, наголошуючи на значенні публічної дискусії для

здоров'я демократії [32, с. 45]. Джон Ролз вводив поняття публічного розуму, маючи на увазі, що посадовці повинні обґрунтовувати свої політичні рішення мовою, зрозумілою і прийнятною для широкої громадськості, а не посилаючись на вузькогрупові або таємні мотиви. Публічність процедур – одна з причин, чому багато країн юридично зобов'язують проводити громадські консультації перед ухваленням ключових рішень, відкривати доступ до проєктів нормативних актів, забезпечувати звітність урядовців.

По-четверте, орієнтація на консенсус. Класична деліберативна теорія (особливо у Габермаса) припускає, що метою дискурсу є досягнення згоди між учасниками щодо спільного рішення [44]. Консенсус розуміється не як одноголосне схвалення (це рідко можливо), а як раціонально вмотивована згода, коли після всіх аргументів і контраргументів позиції зближуються навколо якогось прийнятного для всіх варіанту. Ідея консенсусу пов'язана з вірою, що через відкрите обговорення різні учасники можуть переконати одне одного, скоригувати помилки і вийти на спільне бачення проблеми. Однак сучасні теоретики дедалі обережніше ставляться до акценту на консенсусі. Критики зауважують, що наполягати на повному консенсусі – означає ігнорувати наявність глибоких конфліктів цінностей у плюралістичному суспільстві. Шанталь Муфф, зокрема, стверджує, що демократична теорія повинна визнати невикорінність конфлікту (антагонізму) і неможливість всеосяжного раціонального консенсусу з кожного питання [42, с. 754]. В реальних процесах деліберації часто доводиться задовольнятися компромісом або «наївним консенсусом», коли учасники погоджуються, щоб завершити дискусію, попри наявність залишкових розбіжностей. Сучасні механізми враховують це: нерідко після етапу обговорення все одно проводять голосування, щоб ухвалити рішення більшістю у разі відсутності одностайної згоди. Тобто деліберація може передувати класичній мажоритарній процедурі, підвищуючи обізнаність і взаєморозуміння, але фінальний акт – формальне голосування – залишається страховкою від блокування процесу. Успішність деліберативної моделі не обов'язково вимірюється тим, що всі вийшли з однаковою думкою, – важливіше, що

сам процес обговорення вплинув на якість рішення і був справедливим до всіх сторін.

Окремо варто згадати конкретні механізми деліберації, які набули розвитку в останні десятиліття і інституціоналізувалися в різних країнах. Одним із піонерів у цій сфері є Джеймс Фішкін, який запропонував модель деліберативного опитування (Deliberative Polling). Вона складається з чотирьох етапів: (1) початкове опитування громадян щодо певної проблеми; (2) відбір випадкової, репрезентативної групи респондентів для участі в деліберативному форумі; (3) надання цій групі можливості обговорити проблему між собою та з експертами, отримати додаткову інформацію; (4) повторне опитування після обговорення і оприлюднення результатів – змінених, більш обґрунтованих думок учасників [18, с. 204; 20, с. 165]. Цей метод поєднує переваги соціопитування (представництво населення) і глибокого обговорення (формування поінформованої думки). Його застосовували для вироблення рекомендацій з політики у різних країнах, і нерідко після деліберативного обговорення підтримка тих чи інших рішень серед учасників істотно змінювалася – знак того, що інформованість і дискусія впливають на позицію громадян.

Інші механізми включають громадські ради та слухання, коли при органах влади створюються консультативні зібрання з представників громадськості для обговорення законопроектів або місцевих питань (приклад – міські громадські ради, громадські палати) [64]. Популярності набули громадські бюджети, де мешканці міста спільно обговорюють і вирішують, на що витратити частину міського бюджету – це по суті колективне рішення через дебати і голосування на локальному рівні. У світі також відомі практики консенсусних конференцій, громадянських журі, планувальних клітин – всі вони покликані дати звичайним громадянам простір і інформацію, щоб виробити рекомендації з певних питань. З точки зору принципів, ці механізми намагаються втілити описані вище засади: забезпечити представництво різних точок зору, сприяти обміну аргументами, надати учасникам рівні можливості до висловлення і доступ до експертних знань.

Втім, деліберативні процедури не є панацеєю і зазнають критики. По-перше, критики ставлять під сумнів реалістичність масштабної деліберації: у великих державах важко уявити, як мільйони громадян будуть постійно залучені до осмислених обговорень кожного питання. Є ризик, що масова участь обмежиться формальністю або популізмом, тоді як реальні рішення все одно готуватимуть експерти за зачиненими дверима. По-друге, вказують на якість дискурсу: у реальних публічних дебатах далеко не завжди перемагає кращий аргумент – часто переконливість визначається риторичними талантами, емоційними апеляціями чи упередженнями аудиторії [3]. Це ставить під сумнів епістемічний оптимізм деліберативної моделі. По-третє, деякі дослідники зауважують, що навіть у добре організованих обговореннях не всі групи справді рівні: люди з кращою освітою чи статусом можуть домінувати, а менш досвідчені – мовчати (цей феномен описувала, зокрема, Айріс Янг, аналізуючи приховані виключення через стилі спілкування). Нарешті, критики в дусі Ш. Муффа вказують, що деліберація надто концентрується на консенсусі, відводячи на другий план творчу роль конфлікту і змагання ідей в демократії. На їх думку, інколи пряме протистояння (агонізм) може бути продуктивнішим, ніж намагання все заговорити до компромісу [3].

Загалом, попри застереження, деліберативні принципи суттєво збагатили практику демократичного прийняття рішень, особливо на місцевому і середньому рівні. Суспільства експериментують з комбінацією процедур: деліберація + голосування, деліберація + експертний висновок, громадська участь + представницькі органи. Ідея полягає в тому, що раціонально-комунікативний елемент має передувати чи доповнювати акт ухвалення рішення, щоб останній був максимально легітимним, обґрунтованим і прийнятним для громади. Успішна деліберативна процедура не усуває всіх розбіжностей, але створює відчуття справедливості процесу, коли кожен міг висловитись і привести аргументи, а рішення є результатом чесного обміну думками. Надалі ми побачимо, як феміністичні та інші критичні підходи переосмислюють ці ідеали, вказуючи на

приховані упередження та шукаючи більш інклюзивні або альтернативні моделі демократичного процесу.

Критика деліберативних та загалом ліберально-демократичних моделей ухвалення рішень з феміністичних та інших альтернативних позицій зосереджується на питанні включення: хто фактично має можливість впливати на рішення і чий досвід рахується? Феміністична політична філософія виходить з того, що історично жінки та інші маргіналізовані групи були виключені з політичних процесів – як формально (не мали виборчого права чи доступу до посад), так і змістовно (їх голос і перспективи не брались до уваги) [33, с. 4]. Відповідно, багато феміністичних теоретиків зосередилися на викритті прихованих механізмів ексклюзії та розробці шляхів більш інклюзивного прийняття рішень.

Одним із класичних напрямів феміністичної критики є аналіз патріархальних упереджень у процедурах і нормах політичного дискурсу. Айріс Маріон Янг у своїх працях показала, що деліберативна модель, попри задекларовану рівність, на практиці успадкувала стиль комунікації, сформований західними чоловічими елітами. Формальні вимоги раціональної аргументації і неупередженості можуть мати неявний упереджувальний ефект, бо історично раціональність ототожнювалась із відстороненим, холодним стилем, що пригнічує емоційні чи нарративні форми вираження. Янг вказує, що теоретики деліберації сподіваються усунути владу і нерівність з процесу обговорення, але самі правила дискурсу часто вбудовують нерівність. Вони вимагають від учасників відповідати певному канону – говорити спокійно, логічно, послідовно, без «зайвих» емоцій. Однак ці критерії не є нейтральними: вони сформовані під впливом тієї самої привілейованої традиції, що довго виключала інші голоси. В результаті, навіть потрапивши за стіл переговорів, представники пригноблених груп можуть опинитися в невідгідному становищі – їхній стиль мовлення (більш емоційний, оповідний, менш впевнений через історичне пригнічення) сприймається як нерозумний чи неправильний. Янг зауважує: у західних інститутах – парламентах, судах, академіях – століттями домінував чоловічий дискурс привілейованого класу, тому маскулінні та

євроцентричні норми мовлення стали синонімом об'єктивності й раціональності. Вона прямо пише, що стилі мовлення, привілейовані в деліберації, є переважно маскулінними та євроцентричними, де «біла зверхність» і виключення жінок є звичайною практикою [63, с. 120]. Це веде до того, що навіть за формальної рівності деліберація може набувати грубого, монологічного характеру, пригнічуючи голоси маргіналізованих груп.

На основі такого аналізу феміністки пропонують розширити формат деліберації. Янг вводить поняття комунікативної демократії, яка не відкидає раціональну аргументацію, але додає інші канали комунікації – розповіді, риторичні прийоми, символічні жести, емоційні висловлювання. Замість вимагати від усіх учасників говорити в одному стилі, комунікативна демократія дозволяє різноманітні стилі як легітимні. Наприклад, особисті історії і свідчення, які часто недооцінюються як суб'єктивні, можуть донести правду про становище певної групи краще за абстрактні аргументи. Емоції – обурення, надія, страх – не слід автоматично таврувати як ірраціональні: вони можуть бути раціонально виправданими реакціями на досвід несправедливості. Як зазначає Янг, модерна протилежність між розумом і емоціями є пережитком раціоналістичної етики Просвітництва, яку слід піддавати критиці [45, с. 67]. Натомість різниця досвідів та ідентичностей повинна розглядатися не як перешкода для публічного розуму, а як ресурс. «Відмінності в соціальному положенні та ідентичності функціонують як ресурси для публічного розуму, а не як поділи, які публічний розум має подолати», – стверджує Янг [63]. Отже, феміністична перспектива пропонує більш плюралістичне поняття раціональності, в яке інтегровані різні форми висловлювання і знання (у тому числі знання, набуте через досвід дискримінації).

Другий важливий аспект феміністичного погляду – це наполягання на представництві жінок та інших груп у процесах прийняття рішень. Феміністичний заклик нічого для нас без нас означає, що політика, яка стосується певної групи, повинна формуватися за участі цієї групи. Практичний вимір – добиватися більшої кількості жінок у парламентах, урядах, керівних посадах. Аргументи тут не лише

про символічну справедливість, але й про якість рішень. Дослідження показують, що гендерно різноманітні групи приймають інші, часто більш зважені рішення, враховують ширше коло питань [52]. Присутність жінок корелює зі зростанням уваги до соціальної політики, освіти, охорони здоров'я, гендерної рівності – тих сфер, що історично нехтувалися чоловічою політикою війни та економіки. Більш того, є дані, що змішані за статтю колективи краще прогнозують ризики і генерують інновації, адже різноманітність точок зору знижує шанси групового мислення і вузького підходу. Отже, з феміністичної перспективи інклюзія – це не просто питання справедливості, а й інструмент покращення самого процесу прийняття рішень. Команди керівників, які включають жінок (а також представників різних спільнот), ймовірно будуть ефективнішими і креативнішими у виробленні політики, ніж однорідні за складом групи. Емпіричні дослідження підтверджують: коли зростає представленість жінок, змінюється характер дебатів і пріоритетів, політика стає більш чутливою до питань рівності та добробуту. Відтак феміністки виступають за поєднання процедурних змін (реформа стилю деліберації) та інституційних змін (квоти, позитивні дії, підтримка лідерства жінок і меншин) для трансформації процесу ухвалення рішень.

Окрім феміністичних, існують інші альтернативні підходи до політичного процесу – постструктуралістські, радикально-демократичні, прагматичні – які кидають виклик канонічній моделі раціональної деліберації і пропонують інші акценти. Розглянемо декілька з них.

Агоністична демократія. Шанталь Муфф та Ернесто Лаклау – теоретики, що розробили концепцію агонізму у політиці. Вони критикують прагнення усунути конфлікт з демократичного процесу. З точки зору Муфф, суспільство завжди матиме конфліктні інтереси і ідентичності, і завдання демократії – не придушити їх консенсусом, а навчитися продуктивно з ними жити. Муфф вводить розрізнення між антагонізмом (ворожнечею, де сторони бачать одна одну як ворогів) та агонізмом (боротьбою між адверсарами, які поважають основні легітимні рамки). Агоне – це змагальність без знищення опонента. З цього погляду, політичне рішення завжди є

тимчасовим балансом сил, а не остаточним розв'язанням розбіжностей. Відповідно, процес ухвалення рішень має інституціоналізувати конфлікт – через багатопартійність, публічні дебати, протестні рухи. Занадто сильний акцент на консенсусі, за Муффа, пригнічує голоси опозиції і ризикує вилитися в «пост-політику», де справжні протиріччя ховаються за технократичними фасадами. Альтернативний принцип – дискурсивний плюралізм і визнання незгоди. Практично це значить, що після обговорення незгода може лишатися, і це нормально; головне – перевести антагоністичне «ми проти них» у агоністичне «ми сперечаємося в рамках спільного порядку». Такий погляд доповнює деліберативний: замість прагнути будь-що до згоди, політики мають подбати, щоб всі голоси були почуті, а конфлікти – виражені, артикульовані та легально врегульовані, а не подавлені. Зрештою, рішення може прийматися більшістю голосів після гарячої дискусії – і це не менш демократично, ніж якщо б усі разом погодились.

Прагматизм і постправда. Альтернативний ракурс на процес прийняття рішень дає прагматична філософія, зокрема ідеї Річарда Рорті. Рорті піддав сумніву традиційну для філософії орієнтацію на об'єктивну істину як основу правильних рішень. З його точки зору, демократія важливіша за філософію: суспільство не повинно шукати якусь наперед задану істину чи абсолютні моральні принципи, щоб вирішувати, як жити. Натомість воно саме створює істину через вільний діалог і досягнення згоди у процесі спільного життя [37]. Відомий вислів Рорті: «Істина, якщо розуміти її платонівськи як щось дане нам згори, просто не є релевантною для демократичної політики» [57, с. 191]. Фактично Рорті стверджує, що суспільство визначає, що є правдою, шляхом відкритих обговорень і угод, а не віднаходить істину десь поза собою. Такий антифундаменталізм впливає і на бачення процесу ухвалення рішень: замість шукати ідеально обґрунтоване рішення, політики повинні більше дбати про солідарність і практичні наслідки. Рішення оцінюється не тим, наскільки воно відповідає якійсь метафізичній істині, а тим, наскільки воно працює на благо людей і узгоджується з їхніми прагненнями (цю позицію Рорті називав антитетичною до класичного поняття істини) [38]. Такий погляд багато хто вважає

спірним – чи не веде він до релятивізму, де будь-яке твердження може стати правдою, якщо спільнота вирішила? Справді, критики пов'язують рортіанську думку з явищем постправди, де об'єктивні факти мало важать проти настроїв більшості. Проте сам Рорті, звісно, не закликав ігнорувати факти; радше він прагнув, щоб політика ґрунтувалася на людських потребах і діалозі, а не на апеляціях до абстрактного Істинного Добра. В сучасному контексті, коли говорять про кризу істини, рортіанський підхід можна зрозуміти як застереження: не варто чекати, що філософи чи експерти дадуть нам одну незаперечну істину, навколо якої всі об'єднуються. Навпаки, треба виховувати культуру діалогу, де рішення приймаються через взаємне переконання, а не нав'язування єдино правильної позиції силою авторитету.

Постгуманістичні ідеї. Уже згадувані нами погляди Бруно Латура та близьких до нього мислителів становлять альтернативу не лише традиційному підходу, а й доповнюють феміністичну критику інклюзії. Якщо феміністки вимагали включення пригноблених людей, то Латур і прихильники Actor-Network Theory ставлять питання про включення нелюдських акторів – природи, технологій, об'єктів. Ці ідеї інколи називають радикальною демократією або «екологічною демократією», оскільки вони прагнуть врахувати голос тих, хто буквально не має голосу в політичному сенсі (ліс, тварини, майбутні покоління, роботи тощо) [61]. Практичні пропозиції тут варіюються: від створення «палати природи» в парламенті (як пропонував Мішель Калон) – до надання прав статусу юридичних осіб об'єктам природи (як-от визнання ріки чи лісу правосуб'єктним, що сталося у деяких країнах). Хоча такі кроки виглядають екзотичними, за ними стоїть серйозний аргумент: людські рішення часто ігнорують інтереси довкілля або майбутнього, бо ці актори не представлені в теперішній політиці. Іншими словами, демократія, обмежена лише живими громадянами-людьми, може приводити до рішень, згубних для планети або несправедливих до тих, хто народиться після нас. Постгуманістичні підходи прагнуть виправити цей недолік, переформатували саму ідею політичної спільноти – від антропоцентричної до біо- чи техно-центричної спільноти, де ми, народ

включає ширше коло істот. Безумовно, ці концепції лише набувають обрисів, і їх практична реалізація далека від очевидної. Проте вони збагачують уяву про потенційних акторів і наслідки рішень, змушуючи традиційну філософію виходити за межі суто людського виміру.

Критика суверенітету. Ще один альтернативний погляд пропонує, наприклад, Даніель Лоїк, який говорить про необхідність критики поняття суверенної влади в процесі прийняття рішень. Він вказує, що сучасна держава все ще побудована навколо принципу виконавчого суверенітету – концентрації остаточного права вирішувати за виконавчими органами чи лідерами. Це, на його думку, є абсолютом політико-правової системи, який автоматично обмежує будь-яку участь громадян. Навіть якщо громадськість консультується або питає її думку, фінальне рішення все одно приймає суверен-уряд, і він може проігнорувати результати обговорення або спотворити їх. Лоїк називає процес прийняття рішення в таких умовах примусовим і навіть насильницьким: «прийняття рішення суспільством супроводжується жорстокістю» [39, с. 16] – бо неможливо прийняти колективне рішення, не примусивши частину суспільства йому підкоритися. Альтернативою він бачить децентралізацію і розподіл суверенітету між багатьма суб'єктами, аж до повної відмови від концепції єдиного центру влади. Ці ідеї перегукуються з анархістськими та горизонтальними моделями демократії (як-от рухи прямих дій, комуналізм, мережеві лідерства), які експериментують із ухваленням рішень без жорсткої піраміди влади. Наприклад, рух Оссіру чи деякі курдські комуни на практиці намагалися реалізувати процеси ухвалення рішень через горизонтальні асамблеї без єдиного лідера. Хоча такі експерименти стикаються з численними труднощами, вони дають поживу для філософського осмислення: можливо, в майбутньому прийняття рішень перестане бути чимось централізованим і формалізованим, а відбуватиметься більш органічно у самоорганізованих мережах.

Зважаючи на такий спектр альтернативних поглядів, можна сказати, що сучасна політична філософія процесу прийняття рішень переживає фазу плюралізації теорій. Немає більше єдиного канону, як треба ухвалювати рішення.

Натомість триває діалог між різними підходами: ліберально-деліберативним, феміністичним, прагматичним, радикально-демократичним, постгуманістичним тощо. Кожен з них висвітлює різні аспекти і недоліки традиційних практик. Феміністичний підхід нагадує про голоси, що їх раніше не чути; агоністичний – про продуктивну силу конфлікту; прагматичний – про важливість солідарності та гнучкості перед обличчям кризи істини; постгуманістичний – про моральну відповідальність перед ширшим світом. У підсумку, всі ці критики й доповнення збагачують наше уявлення про те, як могли б ухвалюватися політичні рішення. В наступному підрозділі ми спробуємо синтезувати ключові виклики і взаємодію тем деліберації, постправди і процесу рішень у контексті сучасної демократії.

3.4. Синтез: як постправда, деліберація і процес прийняття рішень взаємодіють у сучасній демократії

Розглянувши основи деліберативної філософії, феномен постправди та особливості процесу прийняття рішень, ми підійшли до фінального питання: яким чином ці явища перетинаються і впливають одне на одне в реальностях сучасної демократичної політики? Епоха постправди висунула серйозні виклики для демократичного ухвалення рішень, що ґрунтується на раціональній дискусії, тоді як деліберативний і інклюзивний підходи можуть стати як відповіддю на ці виклики, так і їх жертвою. Спробуймо синтезувати.

Втрата спільної істини як криза процесу рішень. Постправда характеризується розмиванням межі між істиною і брехнею, домінуванням емоцій та переконань над фактами у публічному просторі. Для процесу прийняття рішень це означає зникнення тієї спільної реальності, на основі якої учасники можуть обговорювати політичні варіанти [2]. Деліберативна демократія припускає, що існують принаймні базові спільні факти чи стандарти раціональності, на які можна спертися у дискусії. В умовах постправди кожна група приходить до діалогу зі своїми фактами, сформованими у власній інформаційній бульбашці. Сторони не тільки не погоджуються щодо інтерпретацій – вони не погоджуються щодо самої реальності.

Це руйнує саму основу деліберації. Як влучно зазначено, раціональна аргументація втрачає конструктивний характер: якщо опонент просто не визнає твоїх фактів і джерел, переконати його майже неможливо. Постправдиві політики цим і користуються: їм не потрібно спростовувати аргументи опонентів – достатньо оголосити їх фальшивкою чи змовою. Таким чином, демократичні рішення дедалі більше ризикують ухвалюватися не шляхом осмисленого обговорення, а під впливом маніпулятивних вкидів, пропаганди, апеляцій до страхів і упереджень.

Більш того, епоха постправди підриває довіру до інститутів, які забезпечують якість рішень. Йдеться про епістемічні інститути – ЗМІ, науку, освіту, експертні органи. Як ми бачили в розділі 1, деліберативна модель покладає великі надії на експертні знання, неупереджену інформацію і просвітницьку роль медіа. Натомість постправда атакує ці інститути: університети оголошуються упередженими елітами, журналісти – ворогами народу, експерти – далекими від реального життя бюрократами. Популістська риторика в дусі постправди навмисно сіє недовіру, щоб звільнити простір для простих емоційних рішень. Один із драматичних ефектів – деградація епістемічних основ демократії: коли ніхто не вірить нікому, спільнота позбавляється компаса реальності [48, с. 92]. В такому стані, попереджає Ганна Арендт, політика легко перероджується або у тоталітарне нав'язування єдиної правди, або у хаотичну боротьбу кожного з кожним без критерію правдивості. Обидві крайнощі несумісні зі здоровим процесом демократичного ухвалення рішень.

Деліберація як протитрута і як вразлива жертва. З іншого боку, багато мислителів вважають, що саме посилення деліберації є найкращою відповіддю на постправду. Ідея в тому, що щоб протидіяти брехні та дезінформації, треба не скорочувати, а розширювати публічний діалог – робити його якіснішим, інклюзивнішим, більш структурованим. Серед пропозицій, що висувуються: відновити роль незалежних медіа та фактчекінгу, впроваджувати масову медіаосвіту, регулювати соціальні мережі, щоб обмежити поширення фейків. Власне, це спроба зміцнити ті самі епістемічні інститути, які піддаються атаці. Якщо люди краще розумітимуть, як відрізнити достовірну інформацію, якщо платформи будуть

відповідальніші за контент, то підґрунтя для деліберації буде відновлено – знову з’явиться спільний набір фактів, довкола яких можна дискутувати. Крім того, деякі дослідники закликають активніше залучати громадян до обговорення складних питань, щоб вони мали прямий досвід раціональної дискусії, а не лише споживали емоційну пропаганду. Наприклад, організація громадянських асамблей для вироблення рекомендацій щодо політики (у тому числі щодо боротьби з дезінформацією) може одночасно підвищувати якість рішень і довіру до них. Деліберація здатна виступити протитрутою постправді у тому сенсі, що вона вимагає від учасників обґрунтовувати свої слова – тобто повертатися до реальності та раціональності. Якби політична культура змістилася від телевізійних шоу і соцмережових скандалів до круглих столів і суспільних форумів, де різні групи мусять справді слухати одне одного, ефект постправди міг би послабитись. Адже постправда живе розділенням і відокремленими світоглядами-бульбашками, а деліберація творить спільний простір розмови.

Однак реалізувати це на практиці надзвичайно складно – і тут деліберація виступає вразливою жертвою нових умов. Якщо значна частина політичних гравців не зацікавлена в чесній дискусії, а успішно діє в режимі постправди (через маніпуляції, фейки, апеляції до емоцій своєї бази), вони просто не прийдуть на деліберативний майданчик. Як зазначалося, постправдивим популістам достатньо мобілізувати свій електорат міфами і деморалізувати опонентів потоком дезінформації – їм нема сенсу ризикувати іти на раціональний діалог. Тож деліберативний процес у таких умовах часто просто не запускається: не відбувається тієї самої зустрічі сторін у спільному просторі аргументів. Замість цього ми бачимо паралельні всесвіти своїх правд, які зіштовхуються вже не на дебатах, а на виборах чи навіть вуличних сутичках. Виходить, що деліберація як норма потребує певних передумов – базової довіри і раціональності, – а постправда ці передумови руйнує. Криза спільних критеріїв істини ставить під загрозу сам принцип вирішення конфліктів через обговорення, і демократія скочується або в технології маніпуляції, або в хаотичний плебісцит емоцій.

Роль інклюзії та альтернативних підходів. Цікаво, що деякі альтернативні теорії, про які йшлося в підрозділі 3.3, пропонують інструменти для подолання патової ситуації постправди. Феміністична критика, наприклад, звертає увагу на необхідність почути різні голоси. В контексті постправди це може означати: щоб відновити довіру і спільне поле фактів, потрібно зробити особливий наголос на включенні тих груп, які відчуваються відчуженими від офіційного дискурсу і тому легко вірять альтернативним версіям реальності. Іншими словами, боротьба з постправдою – не лише про факти, але й про інклюзію в дискурсі. Коли люди відчувають, що їх думка і досвід не беруться до уваги елітами, вони схильні відкидати і експертів, і журналістів, і будь-які факти з чужого табору. Феміністичний підхід закликає децентрувати дискурс, дати місце різним стилям і наративам – а це могло б допомогти загоїти деякі розриви довіри. Наприклад, наративний компонент (історії з життя) може стати мостом між різними таборами, бо апелює до емпатії, а не до абстракцій. Це своєрідна зброя проти постправди: щира особиста розповідь важче спростувати, ніж сухий статистичний факт, і вона може пробити стіну упереджень. Таким чином, феміністична комунікативна демократія пропонує більш гнучку арену дискусії, де, ймовірно, легше відновити реальний діалог між поляризованими групами.

Інший приклад – концепція несуверенної істини Фріедера Фогельмана, яка дуже доречна для синтезу нашої теми. Фогельман аналізує постправду і каже, що проблема не просто в тому, що люди перестали розрізняти правду і брехню, а в тому, що порушився сам зв'язок між істиною та політикою. Істина або перетворюється на інструмент влади (кожен тягне її на свій бік), або абсолютизується як щось поза соціумом (і тоді нав'язується авторитарно). Щоб уникнути цих крайнощів – релятивізму і авторитаризму – Фогельман пропонує ідею несуверенної істини. Це істина, яка не має привілейованої точки зору, не дана згори раз і назавжди, а народжується у процесах пізнання і діалогу в суспільстві [19]. Вона не суверенна, бо не стоїть над політикою, а формується в ній – але й не розчиняється у ній повністю, бо вимагає постійного критичного обговорення. Така концепція дуже співзвучна з

деліберативним підходом: істина як процес, що триває, де багато акторів вносять свій внесок. Водночас вона враховує уроки постправди: не можна просто очікувати, що істина сама собою переможе в дебатах – треба активно втручатися в інформаційні конфлікти, боротися проти брехні, підтримувати культуру критичного мислення. Несуверенна істина вимагає, по суті, деліберації, але деліберації активістської, небайдужої. Це означає, що громадяни повинні не відсторонено шукати істину десь у куточку, а вступати в бій за неї в публічному просторі – викривати маніпуляції, наполягати на фактах, але й слухати опонентів, коли ті вказують на невирішені проблеми. Таким чином, бачимо своєрідне поєднання прагматизму (істина – це те, що випрацюємо разом) і критичного підходу (треба боротися проти спотворення істини).

Взаємодія з процесом прийняття рішень. У сучасних демократіях вже проявляються елементи синтезу, про який ми говоримо. З одного боку, деліберативні практики намагаються адаптуватися до нових умов: наприклад, проводяться онлайн-деліберації з модерацією, яка відсікає відверті фейки; використовуються алгоритми для виявлення і корекції упереджень у великих обговореннях (щоб не домінували боти чи агресивні меншини). З іншого боку, частина політичного процесу йде шляхом радикалізації агонізму: напруга між таборами зростає, і рішення все частіше проштовхуються силою більшості чи навіть одноосібно, без спроб пошуку згоди. Це ми бачимо, наприклад, у практиці урядів, які використовують виконавчі укази, минуючи парламент, виправдовуючи це волею народу (певна версія якої в них є, хоч і не перевірена дискусією) [9]. Такі тенденції викликають занепокоєння, бо ведуть до дедемократизації: рішення хоча й швидкі, але дедалі менше враховують різноманітність суспільства. Проте, як зазначають деякі філософи (зокрема, Гардт і Негрі), криза може стати і нагодою для трансформації демократії. Постправда показала слабкі місця старої моделі – можливо, відповіддю стане глибше залучення громадян, нові інститути участі, перерозподіл влади.

Наприклад, можна уявити гібридні форми ухвалення рішень: спочатку громадянська асамблея ретельно обговорює проблему з експертами, формує кілька сценаріїв; потім ці сценарії виносяться на загальнонародне обговорення (через медіа, соцмережі), де модерація стежить за коректністю фактів; зрештою проводиться референдум або парламентське голосування з врахуванням напрацювань асамблеї. В такій моделі залучені і маси, і вибрані (але репрезентативні) групи, причому на різних етапах перевіряються і факти, і настрої. Цифрові технології можуть допомогти агрегувати тисячі коментарів і пропозицій, використовуючи штучний інтелект для групування ідей. Це, звісно, лише один зі сценаріїв – але він демонструє, що інновації у процесі цілком можливі. Головне – усвідомлення, що демократія не може залишатися незмінною під тиском інформаційної революції та суспільних змін.

Висновок до синтезу. Постправда, деліберація і процес прийняття рішень в сучасній демократії перебувають у складному діалектичному зв'язку. Постправда створює ворожі умови для класичної деліберації, підважуючи істину і довіру. Деліберація натомість є потенційними ліками від постправди, але потребує адаптації – більшої інклюзивності, нових форм, активного захисту проти маніпуляцій. Процес прийняття рішень – арена, де зіткнення цих сил визначає якість демократії: або рішення дедалі більше ґрунтуватимуться на міфах і волюнтаризмі, або суспільство зможе переосмислити процедури і відновити колективне шукання істини перед ухваленням рішень. Сучасна політична філософія, збагачена феміністичними, прагматичними та іншими критичними теоріями, пропонує ключі до такого переосмислення. Відхід від суворого елітарного раціоналізму і перехід до більш демократизованої, емпатійної і гнучкої деліберації може створити нову синергію, де і істина не є чимось монополізованим, і плюралізм не веде до повного релятивізму. Отже, взаємодія постправди, деліберації і процесу прийняття рішень – це фронтір, на якому вирішується майбутнє демократії у XXI столітті. Як писав Ю. Габермас, демократія завжди залишається проєктом, який потребує віри в силу комунікації та готовності адаптуватися до нових викликів. Сьогодні цей проєкт проходить чергове

випробування – і від нашого філософського розуміння та практичних дій залежить, чи вийде він з нього оновленим і життєздатним.

РОЗДІЛ 4. ДЕЛІБЕРАТИВНА ФІЛОСОФІЯ, ПОСТПРАВДА І ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

4.1. Габермас у XXI столітті: виклики для сфери політичної філософії

У XXI столітті політична філософія зіштовхнулася з безпрецедентними викликами, пов'язаними з трансформацією публічної сфери. Традиційна габермасівська модель публічності – раціонально-критичного дискурсу, що забезпечує легітимність демократії – нині перебуває під тиском цифрових комунікацій, соціальних мереж та явища постправди. Інформаційне середовище фрагментоване: «переважання брехні, дезінформації, фейкових новин, альтернативних фактів та конспірології призвело до фрагментації й поляризації публічної сфери» – констатують дослідники постправди [60]. Довіра до встановлених джерел знання підірвана, що свідомо експлуатується популістськими рухами через культурні війни у медіа [60].

Юрген Габермас, аналізуючи ці тенденції, зауважує, що для виживання демократії у цифрову добу необхідна «інклюзивна публічна сфера та деліберативний процес формування суспільної думки і консенсусу» [60, с. 163–164]. Він розглядає сучасні зміни як нову структурну трансформацію публічності, породжену цифровізацією комунікацій [60, с. 162–165]. У своїх новітніх працях Габермас окреслює спектр загроз для демократичного дискурсу – від навали фейкових новин до комерціалізації приватності – й наголошує, що «нашій демократії загрожує небезпека», якщо не знайти відповіді на ці виклики [60, с. 165–168]. Зокрема, масова культура соціальних мереж здатна рефеодалізувати публічну сферу, перетворивши громадян на пасивних споживачів маніпулятивного контенту. Таким чином, перед політичною філософією постає питання: як зберегти раціональну, інклюзивну комунікацію за умов, коли сам ґрунт спільної реальності розмивається?

Габермасівська теорія комунікативної дії та дискурсу, що передбачає прагнення до істини, взаємне визнання і незмінну готовність обґрунтовувати твердження, потребує переосмислення під натиском новітніх обставин [59, с. 70].

Виклик постправди спонукає критично оцінити придатність класичних принципів: чи здатен ідеал необмеженого та раціонального обговорення витримати епоху, де емоції й дезінформація часто переважають аргументи? Деякі мислителі вказують, що сучасна криза публічності має не лише техніко-інформаційний, але й морально-епістемологічний вимір [49]. Втрата спільних критеріїв правдивості породжує феномен «епістемічного хаосу» та нігілізму щодо самого поняття істини. Отже, ключовим завданням стає адаптація нормативних підвалин демократії до умов ХХІ століття. Габермас у своїх останніх есе робить «потужний випад у захист демократії», деталізуючи, що потрібно для відновлення її життєвої сили в цифрову епоху [60, с. 167–169]. Йдеться про забезпечення реальної участі громадян у нових комунікаційних мережах, протидію маніпуляціям та відродження культури раціональної дискусії. Ці ідеї ставлять перед філософією політики питання: якими мають бути інститути та практики, щоб демократична публічна сфера залишалася інклюзивною і критичною за умов тотальної медіатизації життя? Відповідь потребує синтезу класичних теорій (таких як габермасівська) з аналізом нових емпіричних реалій – саме цьому присвячені наступні підрозділи.

4.2. Постправда як нагода трансформації деліберації

Явище постправди зазвичай трактують як загрозу для демократії, однак його можна розглядати і як нагоду для переосмислення та трансформації демократичних інститутів. Сучасні дослідники відзначають, що підйом постправдивої політики супроводжується зміною культури публічних дебатів – факти й істина більше не сприймаються як безперечний фундамент дискурсу, виникає «криза фактичності» [14, с. 145–147]. Постає *urgens* потреба уточнити базові (фактичні) орієнтири демократичного обговорення, навіть якщо брехня в політиці не є новим феноменом [14, с. 147–150]. Деякі автори бачать у паніці навколо постфактуальної політики симптом глибшої кризи легітимації неоліберального ладу, вважаючи, що сама ліберальна критика постправди є спробою впоратися з вичерпаністю старих гегемоній [14, с. 149–153]. Втім, незалежно від діагнозу причин, постправда оголює

вразливі місця сучасної демократії – і тим самим надає шанс їхнього виправлення.

По-перше, демократія може використати цей виклик для модернізації механізмів деліберації. Якщо громадська думка більше не формується автоматично під впливом авторитетних медіа та експертів, необхідно залучити ширші верстви населення до безпосереднього обговорення проблем та фактів. Новітні технології дозволяють експериментувати з форматами цифрової демократії – від платформ участі громадян у ухваленні рішень до масових обговорень онлайн. Водночас слід врахувати застереження критиків класичної деліберативної моделі. Так, І. Янг стверджувала, що суто раціоналістична концепція дискурсу (як у Габермаса) може нехтувати тими формами комунікації, якими послуговуються маргіналізовані групи. Вона пропонувала розширити рамки демократичного спілкування, визнавши значення привітання, риторики та розповіді як легітимних засобів вираження позиції [62, с. 352–356]. Залучення особистих історій, емоційного звернення та символічних жестів до політичного діалогу здатне зробити його інклюзивнішим і зрозумілішим для різних спільнот, що особливо важливо у боротьбі з пропагандою та спрощеними популістськими міфами.

По-друге, епоха постправди висвітлила необхідність епістемічної перебудови демократії. Багато громадян почуваються відчуженими від експертного знання, схильні не довіряти офіційним фактам. Відповіддю може стати демократизація виробництва знання – створення відкритих майданчиків, де наука, журналістика і громадськість взаємодіють прозоро. Класичне гасло Просвітництва про публічне використання розуму набуває нового звучання: слід запровадити інститути, що залучають громадян до спільної перевірки фактів, до навчання медіаграмотності, до діалогу з експертами на рівних. Інакше кажучи, трансформація демократії в постправдиву добу має включати формування нової деліберативної культури, де цінується обґрунтування тверджень, а не гучність реплік. Б. Латур пропонує радикальний крок у цьому напрямі – змінити сам формат політики, поставивши в центр уваги речі, питання, що хвилюють спільноту. Він запитує: «Якою була б демократія, орієнтована на об'єкти?» [35, с. 98]. Латур стверджує, що класична

політична теорія, від Гоббса до Габермаса, зосереджувалася на процедурах і суб'єктах, але ігнорувала «те, заради чого люди збираються – самі предмети турботи» [35, с. 97–101]. У постправдивому світі така об'єктно-орієнтована демократія могла б стати протиотрутою: коли реальні проблеми – зміна клімату, епідемії, соціальна нерівність – стають фокусом дискусії, маніпулятивні інформаційні шумовини втрачають силу. Замість боротьби абстрактних ідеологій відбувається зіткнення аргументів навколо конкретних речей, які самі промовляють мовою фактів і доказів. Ця концепція перегукується з ідеями екологічної демократії та парламенту речей (Latour), де природа та технології отримують голос у публічних дебатах.

Отже, постправда може стати нагодою для глибшої демократичної реформи. Демократія, що навчиться інтегрувати множинні стилі комунікації, активно залучати громадян до творення знання і фокусувати увагу на спільних реальних проблемах, вийде з нинішньої кризи оновленою та стійкішою. У цьому сенсі криза істини спонукає до переосмислення свободи: замість пасивного споживання правд від влади або медіа, громадяни мусять стати співтворцями правдивого дискурсу. Це вимагає і технологічних рішень (нові правила для соціальних платформ, прозорі алгоритми, підтримка якісної журналістики), і етичних зусиль (культивування чеснот відкритості, терпимості, критичного мислення). Постправда оголила проблеми, але водночас дала поштовх до їх вирішення – до трансформації демократії, ближчої до деліберативного ідеалу, проте адаптованого до умов XXI століття.

4.3. Філософські ресурси надії в постправдовому світі

Попри всі згадані кризи, філософія пропонує підґрунтя для надії на відродження демократії. Деліберативна традиція містить у собі нормативний оптимізм: припущення, що люди здатні до раціонального діалогу і спільного пошуку істини, залишається моральною віссю демократичного ідеалу. Ю. Габермас і К.-О. Апель свого часу обґрунтували принципову можливість порозуміння,

закладену в самій природі мовлення [11]. Згідно з їхньою теорією, кожен учасник дискурсу, звертаючись до інших, вже припускає існування спільної основи – так званої ідеальної комунікаційної спільноти, відкритої для всіх розумних суб'єктів [6, с. 181–184]. Ця трансцендентальна спільнота комунікації ніколи не дана емпірично, але вона є регулятивним ідеалом, що спонукає нас вірити: через вільне обговорення можна наблизитися до консенсусу, прийнятного для всіх. Отже, вже саме прагнення аргументувати перед іншими містить зерно надії – надії на можливість взаєморозуміння. Хоча постмодерні скептики підважували таку віру, стверджуючи, що будь-яка істина є лише грою влади, комунікативна етика Габермаса-Апеля дає раціональну контрпозицію: поки ми говоримо одне з одним, ми несвідомо підтверджуємо цінність істини і спільного смислу.

Окрім суто процедурних аргументів, є і екзистенційно-філософські підстави не впадати у відчай. Річард Рорті – один з видатних неопрагматистів – відкинув пошуки абсолютних істин задля соціальної надії. Він закликав замінити претензію на об'єктивне знання щирою вірою в можливість людської солідарності та прогресу через демократичну практику. «Ми можемо замінити знання – надією, філософію – суспільною дією», – проголосив Рорті, з тим самим ентузіазмом реформатора, що й завзяті борці за справедливість, але розуміючи, що наші уявлення про соціальну справедливість є продуктом людського вибору, а не відображенням позачасової істини [56, с. 318–321]. Такий постметафізичний оптимізм резонує з демократичним духом: нам не потрібна гарантія зверху, аби діяти морально – достатньо надії, яку ми самі породжуємо, підтримуючи одне одного. Рорті пропонував плекати поетичне обґрунтування демократії – через спільні історії, символи, чуття солідарності, що зв'язують людей більше, ніж абстрактні доктрини. Хай там як, його головний меседж – віра в здатність людей разом творити краще майбутнє, навіть не маючи остаточного знання, – звучить надзвичайно актуально сьогодні, коли старі певності зникли.

У схожому ключі, але з іншого вихідного пункту, французький філософ Ж.-Л. Нансі розвиває філософію спільноти як джерело надії. На думку Нансі, сучасна

епоха, попри всі політичні негаразди, відкриває нові можливості для колективного буття. Він вводить поняття непрацюючої спільноти та «комунізму буття-разом», в якому люди співіснують, не зливаючись у тотальність, а зберігаючи унікальність кожного (being singular plural). Нансі відзначає, що після краху старих ідеологій і «відступу політичного» з'явився простір для справжнього братерства – вільного зв'язку між сутнісно вільними істотами. Він навіть говорить про оптимізм нашого часу: попри цинізм та відчуття безсилля, ми починаємо інтуїтивно розуміти свою взаємозалежність і спільність долі більше, ніж у попередні епохи [47, с. 133–136]. Така онтологія спільного існування дає підстави для надії, що демократія майбутнього буде ґрунтуватися не лише на формальних процедурах, але й на глибокому усвідомленні людьми своєї єдності один з одним. Якщо використовувати мову Нансі, істина демократії полягає не в ідеальній рівності абстрактних індивідів, а в реальному бутті-разом різних, але солідарних сингулярностей.

Інші мислителі також пропонують моральні дороговкази вперед. Емманюель Левінас, хоч і не писав прямо про демократію, заклав етику нескінченної відповідальності за Іншого, яка може стати духовним підґрунтям політичної надії. Якщо кожен обличчям до обличчя з іншою людиною чує імператив «Не вбивай», як вчив Левінас, то суспільство, побудоване на такому етичному фундаменті, не дозволить остаточно зруйнувати поняття правди і справедливості – адже вони вкорінені у міжособистісній відповідальності, а не в мінливих ідеологіях. Сейла Бенхабіб, продовжуючи габермасівську традицію, наголошує на необхідності діалогу культур та космополітичних норм, що можуть розширити коло спілкування до всього людства. Її концепція демократичної легітимності через дискурс включає ідею авторства і адресування прав – народ є одночасно автором законів і їх адресатом, що формує динаміку постійного переосмислення спільних цінностей. Цей підхід теж пройнятий стриманим оптимізмом: допоки триває відкрита розмова, демократія зберігає потенціал самокорекції і прогресу.

Нарешті, представник Франкфуртської школи Аксель Гоннет пропонує теорію взаємного визнання як основу соціальної надії. Він доводить, що суспільний прогрес

відбувається шляхом боротьби проти зневаги та здобуття нових сфер пошани (любові, права, солідарності) [7]. Сучасна фрагментація і популістський гнів багато в чому пояснюються досвідом зневаження певних груп – від економічно обділених до культурно принижених [5]. Тому вихід – відновити соціальну повагу і братерство як цемент демократії. Гоннет прямо заявляє, що час «заново інтегрувати соціалізм у структуру демократії як опору соціальної справедливості, рівності й братерства», аби надати новий імпульс демократичному ідеалу [13]. Йдеться, зрозуміло, не про повернення до авторитарного колективізму, а про відродження утопічного виміру – віри в те, що демократичне співтовариство здатне забезпечити гідне життя для всіх через солідарність. У праці «Ідея соціалізму: спроба актуалізації» (2015) Гоннет підкреслює, що демократія повинна включати не лише політичні права, але й соціальну справедливість; інакше розчарування приводить до цинізму, який живить постправду. Таким чином, теорія визнання додає конкретності надії: вона вказує, що відновлення довіри між громадянами можливе через реальні кроки – подолання нерівності, повагу до різноманітності, утвердження культури емпатії.

Підсумовуючи, можна сказати: філософське підґрунтя для надії на майбутнє демократії існує і є багатовимірним. Від трансцендентальних припущень комунікативної раціональності до етичних імперативів відповідальності, від прагматичної соціальної надії до теорії визнання – різні школи думки сходяться в одному. Демократія не приречена розчинитися у постправді; вона має внутрішні ресурси для відновлення. Цими ресурсами є: віра у можливість порозуміння (навіть коли фактологічний консенсус хиткий), готовність діяти спільно заради спільного блага, солідарність з уразливими і відкинутими, творча уява, що малює утопію кращого суспільства. Філософія надії не обіцяє швидких результатів, але вона підтримує горизонт сенсу, без якого політика вироджується у ситуативну боротьбу за владу. В світлі цих ідей автор цього дослідження поділяє обережний оптимізм: нинішня криза може виявитися перехідним етапом, після якого демократія оновиться, очистившись від ілюзій та здобувши глибше усвідомлення своїх цінностей.

4.4. Візія майбутнього: габермасівська деліберація в постправдивому світі

На основі проведеного аналізу можна окреслити бачення майбутнього демократії, що поєднує габермасівські ідеали з уроками епохи постправди. Уявімо постпостправдивий суспільний устрій, в якому інститути і культура успішно адаптовані до викликів інформаційного століття. В цій візії публічна сфера залишається ареною раціональної аргументації, але вона більш включна, плюралістична та стійка. Громадяни мають рівний доступ до комунікаційних платформ, а медіа-середовище структуроване таким чином, щоб запобігати монополізації дискурсу та навмисній дезінформації. Держава і суспільство, засвоївши габермасівську науку, плекають інклюзивність: залучають до дискусій всіх зацікавлених, особливо тих, хто раніше був *marginalizovaný* або позбавлений голосу. Водночас визнається, що є не одна єдина публічна сфера, а безліч – різноманітні контрпубліки й субкультурні спільноти, які взаємодіють між собою. Сучасна теорія відходить від унітарної моделі громадської сфери: «не одна буржуазна публічна сфера, а множинність субальтернативних контрпублік» дозволяє включити раніше виключених, даючи їм простір для висловлення політичного голосу [13, с. 163–168]. Така децентралізована структура забезпечує, з одного боку, представництво різних груп, а з іншого – їхнє сполучення через мережі комунікації в загальнонаціональне й глобальне обговорення.

Габермасівська модель деліберації, скоригована сучасністю, продовжує виконувати роль нормативного компасу. Принципи вільного обговорення, аргументованості, поваги до опонента і орієнтації на консенсус залишаються ідеалом, до якого варто прагнути [17]. Проте практика його досягнення ускладнюється, вимагаючи нових технологічних та соціальних рішень. У майбутньому, на нашу думку, велика роль належатиме технологіям штучного інтелекту у фільтруванні та перевірці інформації – але під демократичним контролем громадян. Алгоритми можуть слугувати загальному благу, якщо вони прозорі та налаштовані на підсилення, а не підривання, раціональної дискусії. Уявімо собі соціальні мережі наступного покоління, де розумні алгоритми

виявляють відверту дезінформацію, позначають сумнівні твердження, сприяють появі різних точок зору в стрічці новин користувача. Це не обмеження свободи слова, а цифровий модератор, якого сама демократична спільнота налаштовує згідно зі своїми цінностями прозорості й істинності. Звісно, такі заходи потребують суспільного консенсусу і постійного громадського нагляду, аби уникнути цензури або зловживань. Але техніка не обов'язково ворог деліберації – вона може стати її союзником, якщо керується етикою комунікації [12].

Іншим ключовим елементом бачення є освіта та емансипація аудиторії. Демократія майбутнього інвестує у формування критично мислячого громадянина, медіаграмотного, здатного протистояти маніпуляціям. Це довгострокова стратегія, яка починається зі школи і триває все життя – розвиток навичок розпізнавати логічні хиби, перевіряти факти, слухати контраргументи, емпатично ставитися до позицій інших. Така деліберативна культура на рівні має важливіша, ніж будь-який закон. Якщо кожен громадянин стане вільним мислителем у кантіанському сенсі, епоха постправди втратить підґрунтя – адже не буде легковірної аудиторії, готової сприймати будь-яку сенсацію. Відповідно, політична філософія майбутнього приділяє особливу увагу питанням виховання: як поєднати принцип нейтральності держави у світоглядних справах із необхідністю прищеплювати базові епістемічні чесноти? Можливий вихід – консенсус на рівні громадянської релігії щодо цінності правди. Подібно до того, як у сучасному суспільстві утвердився консенсус щодо неприйнятності расизму чи насильства, так само може утвердитися неприйнятність свідомої брехні у публічних справах. Це питання політичної етики: лідери, медіа і громадяни мають спільно виробити нові неписані норми, де постправа стигматизована так само, як інші антигромадські прояви.

Візія майбутнього демократії, що тут вимальовується, не є утопічною мрією, відірваною від реальності. Навпаки, вона спирається на тенденції, що вже зароджуються. Ми бачимо, як по всьому світу виникають рухи за прозорість влади, спільноти фактчекерів, громадські ініціативи з популяризації науки. З'являються міжнародні стандарти щодо протидії дезінформації, платформи для участі в

ухваленні рішень (громадські бюджети, електронні петиції, консультативні референдуми). Все це – паростки нової деліберативної демократії. Їх потрібно плекати, одночасно усуваючи соціальні причини постправди – такі як нерівність, культурний розкол, відчуття несправедливості. Тут знову виринає ідея Гоннета: без соціальної справедливості демократія завжди матиме ґрунт для скептицизму і озлоблення, які живлять постправдиві настрої. Отже, деліберація в постправдивому світі неможлива без проекту емансипації, близького до первинного духу просвітницького соціалізму – проекту, що ставить за мету реальну рівність участі і гідності для всіх.

Габермасівська філософія дає інструменти для цього проекту, якщо творчо її розвинути. Комунікативна раціональність не повинна залишатися абстракцією – вона має втілитися в дизайні інституцій (парламенти, громадські форуми, ЗМІ, університети), у яких різні групи населення почуватимуться почутими. В майбутньому, можливо, структура державного управління стане більш деліберативно орієнтованою: перед ухваленням ключових рішень проводитимуться громадські обговорення, асамблеї випадково обраних громадян (як уже практикується у вигляді *Citizen Assemblies* в деяких країнах), онлайн-консультації тощо. Це уповільнить процес, але натомість підвищить його легітимність і стійкість рішень, бо вони матимуть підтримку обізнаного громадянства. Влада знань перестане бути елітарною – вона розподілиться у колективному інтелекті суспільства. Така демократична форма може здатися ідеалістичною, але технології Web 3.0, блокчейн, децентралізовані мережі цілком можуть забезпечити безпечну і ефективну платформу для масової деліберації.

На міжнародному рівні теж вимальовується перспективна візія: глобальна публічна сфера, де народи обговорюють спільні виклики (зміну клімату, пандемії, нерівність) у транскультурному діалозі. Габермас говорив про необхідність посилення ролі міжнародних форумів, транснаціональної демократії в Європі тощо. Візія майбутнього включає формування планетарної деліберативної спільноти, що виходить за межі національних пропаганд і будує спільний «κόσμος» правди.

Завершуючи, зазначимо авторське бачення сутності необхідних змін. Постправа висвітлює, що демократія – це комунікативний простір, де спільно твориться значення реальності. Якщо цей простір отруєний неправдою, демократія хиріє. Тому наше завдання – детоксикація публічної сфери. Це метафора, що охоплює і боротьбу з дезінформацією, і оновлення етичних стандартів, і відновлення культури діалогу. Габермасівська деліберація може стати ліками, але її потрібно застосувати у відповідному дозуванні та формі. Постправдивий світ навчив нас, що люди керуються не лише холодним розумом, а й емоціями, ідентичностями, почуттям справедливості. Отже, майбутня деліберація має бути емпатичною: включати розуміння досвідів та більш різних груп, знаходити мову, що резонує з повсякденним життям громадян. Тут доречним є синтез з ідеями феміністичної етики турботи та комунікативної демократії І. Янг – коли раціональність не відкидає чуттєвість, а доповнює її.

У підсумку, автор цього дослідження дивиться в майбутнє з обережною надією. Демократія переживає кризу росту – болісний, але необхідний процес переосмислення своїх основ в умовах постправи і технологічної комунікації. Віриться, що через цей катарсис вона пройде оновленою. Можливо, вже в найближчі десятиліття ми станемо свідками формування нової моделі «деліберативної демократії 2.0», де старі просвітницькі ідеали поєднані з новими соціально-технологічними формами. Як зазначав сам Габермас, демократія не виживе без життєздатної публічної сфери [21, с. 163–166] – але ми маємо всі шанси таку сферу створити, якщо засвоїмо уроки постправи. Філософський аналіз, проведений у роботі, дозволяє зробити прогноз, що «права» повернеться у політику не в старій формі догми, а в новій – як спільно вироблений орієнтир, що ґрунтується на критичному розумі і взаємному визнанні.

ВИСНОВКИ

Метою даного дослідження було філософське осмислення взаємодії деліберативної філософії, феномену постправди та процесу політичного прийняття рішень. Вихідним припущенням стала думка, що криза публічної раціональності в епоху постправди не зводиться до морального занепаду чи технічної проблеми медіа. Вона торкається самих підвалин модерної політичної раціональності. Деліберативна теорія, сформована у контексті віри в комунікативну дію та силу аргументу, стикається з ситуацією, в якій факти, експертиза і дискурс втрачають привілейований статус. Це змушує перевірити, які елементи деліберативного проекту залишаються життєздатними, а які потребують переосмислення.

У першому розділі було показано, що деліберативна філософія не виникає на «порожньому місці». Вона успадковує кантіанську ідею моральної автономії та руссоїстський мотив загальної волі, переосмислюючи їх у термінах публічного розуму та комунікативної раціональності. Кантова вимога універсалізованості морального закону трансформується у вимогу дискурсивної згоди тих, кого стосується норма. Руссоїстська загальна воля, очищена від потенціалу тоталітарного абсолютизму, постає як результат раціонального обговорення вільних і рівних громадян. Найбільш системно ці інтуїції були розгорнуті в теорії комунікативної дії Ю. Габермаса та концепції публічного розуму Дж. Роулза. Деліберація тут фігурує як процедура, що поєднує істину, справедливість і легітимність рішень: норма вважається обґрунтованою, коли її можна виправдати перед уявною спільнотою всіх можливих учасників дискурсу.

Цей нормативний горизонт конкретизується через принципи інклюзії, рівності, раціональності й орієнтації на консенсус. Інклюзія вимагає, щоб усі, кого стосується рішення, мали реальний доступ до участі в обговоренні. Рівність означає симетрію статусів і відсутність примусу, коли сила аргументу важливіша за соціальний ранг мовця. Раціональність передбачає аргументований обмін позиціями з апеляцією до фактів, логіки та загально значущих цінностей. Консенсус виступає регулятивним ідеалом – навіть якщо повна згода недосяжна, саме до неї спрямований дискурс. У

підсумку було доведено, що деліберация мислиться не лише як політична технологія, а як спосіб буття спільноти, яка визнає за собою відповідальність за істину і норми.

Другий розділ продемонстрував, що феномен постправди підриває самі онтологічні й епістемологічні підстави деліберации. Постправда означає не просто множення брехні, а ерозію чутливості до різниці між правдою і неправдою. В епістемологічному вимірі це проявляється як релятивізація критеріїв істинності, девальвація наукових методів, підміна знання «альтернативними фактами». У комунікативному вимірі – як домінування емоцій, «bullshit», пропаганди та конспірологічних наративів у публічному дискурсі. У політичному вимірі – як трансформація публічної сфери в множину «ехо-камер», де групи живуть у несумірних реальностях.

Було показано, що постправда не є просто зовнішньою загрозою для деліберации. Вона виявляє приховані слабкі місця модерної раціоналістичної уяви. Частина філософської традиції сама сприяла підриву ідеї єдиної істини, підкреслюючи історичність і контекстуальність знання. У цьому сенсі постправда є гіпертрофованою тінню постмодерного релятивізму. Однак вона якісно відрізняється від теоретичної критики метанаративів. Її відмінність – у публічному характері, у перетворенні байдужості до істини на масову політичну практику. Тому критика постправди неминуче повинна поєднуватися з критикою тих соціальних умов, що роблять її можливою: медіалізованого капіталізму, кризи довіри до інститутів, зростання нерівності та відчуження.

У третьому розділі процес політичного прийняття рішень був розглянутий як особливий об'єкт філософського аналізу. Традиційні моделі, що пов'язували рішення з суверенною волею правителя чи «народу», доповнюються сучасними підходами, де рішення постає як результат складних взаємодій численних акторів. Було показано, що уявлення про акторність у політиці поступово переходить від індивідуалістської до мережевої та плюралістичної перспективи. Актори – це не лише формальні органи влади, а й громадські рухи, експертні спільноти,

транснаціональні мережі, а в постгуманістичних підходах – навіть технологічні системи і природне довкілля.

Важливою є критика «чистої» деліберації з боку феміністичної, агоністичної та радикально-демократичної теорій. Вони наголошують на невидимих асиметриях, ефекті виключення маргіналізованих груп, ролі афектів і конфлікту. З цього випливає, що реальна деліберація не може бути нейтральною сценою чистого розуму. Вона завжди вже є вплетеною у структури влади, ідентичності та історичної травми. Тому процес прийняття рішень слід розуміти як постійне напруження між нормативним ідеалом рівного діалогу та фактичною нерівномірністю голосів. У цьому напруженні деліберативна демократія або розширює власні межі, або перетворюється на риторику, що легітимує статус-кво.

Четвертий розділ здійснив синтез попередніх аналізів. Було показано, що взаємодія деліберації, постправди і процесу прийняття рішень має діалектичний характер. Постправда створює ворожі умови для деліберації, підриваючи довіру, істину і спільну фактичність. Водночас саме ці загрози змушують деліберативну філософію шукати нові форми самореалізації. Одним із ключових мотивів стало звернення до ідеї несуверенної істини. Істина мислиться не як даний зверху критерій, а як процесуальний результат відкритого діалогу. Вона не належить жодній інстанції, але й не зводиться до «суми думок». Її не можна стабілізувати раз і назавжди, але можна підтримувати через інститути критики, перевірки й аргументації.

У цьому світлі деліберативна демократія набуває рис проєкту, зорієнтованого не лише на структурну реформу інститутів, а й на трансформацію суб'єктивності. Вона потребує громадян, здатних витримувати амбівалентність, визнавати історичність власних переконань і водночас брати на себе епістемічну відповідальність. Вона потребує інституцій, здатних поєднати експертне знання і голоси «знизу», не розчиняючи перше в популізмі й не відриваючи друге від реальності. Вона потребує медіа, що здатні бути просторами «повільної

публічності», де у темпі аргументації, а не у темпі скандалу, формуються спільні погляди.

Підсумовуючи, можна сформулювати кілька ключових висновків. По-перше, деліберативна філософія залишається важливим нормативним горизонтом для розуміння демократії, але її класичні формулювання виявляються недостатніми для епохи постправди. Вони потребують доповнення чутливістю до конфлікту, історичної травми, економічної нерівності, технологічних посередництв. По-друге, постправда не просто руйнує можливість деліберації, а й демонструє її незавершеність. Там, де інститути знання і дискурсу виявилися крихкими, стає очевидною потреба в їхньому оновленні, а не лише в моралістичному осуді «нерозумної маси». По-третє, процес політичного прийняття рішень може бути осмислений як поле боротьби між двома логіками: логікою стратегічної маніпуляції і логікою комунікативного обґрунтування. Жодна з них не зникає остаточно; питання в тому, які інституційні, культурні та освітні умови посилюють другу.

Нарешті, робота показує, що філософське осмислення постправди не може обмежитися діагнозом занепаду. Критика без надії перетворюється на ще одну форму цинізму, який живить постправду. Деліберативна філософія здатна запропонувати інше бачення: демократія як незавершений проєкт, у якому кожне покоління заново виборює умови розумного діалогу. Це передбачає не повернення до уявної «золотої доби істини», а створення нових практик і інститутів, що роблять істину спільною справою. У цьому полягає філософський сенс надії: не у впевненості, що деліберація переможе постправду, а в рішенні діяти так, ніби розумний діалог ще можливий. Сам акт такого рішення вже є кроком поза логіку постправди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апель К.-О. Обґрунтування етики дискурсу // Першоджерела комунікативної філософії / упоряд. Л. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – С. 46–48.
2. Гурківська А. І. Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості. – Івано-Франківськ, 2023. – Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/Hurkivska_dys_29112023-final.pdf
3. Маркузе Г. Одновимірна людина. – К.: Всесвіт, 1998. – С. 83–85.
4. Мульченко, Д. І. Політична філософія процесу прийняття рішень в контексті фемінізму: дискурси інклюзії-ексклюзії : кваліфікаційна дипломна робота [бакалавр] / Д. І. Мульченко ; наук. керівник І. В. Ільїн ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, філос. факультет. – Харків, 2024. – 40 с.
5. Amir-Moazami S. Investigating the Secular Body: The Politics of the Male Circumcision Debate in Germany // ReOrient. – 2016. – Vol. 1, № 2. – С. 147–170.
6. Apel K.-O. Towards a Transformation of Philosophy. – London: Routledge, 1980. – P. 181–184.
7. Arendt H. Truth and Politics // Between Past and Future. – New York: Penguin, 2006. – P. 223–259.
8. Boossabong P., Chamchong P. Public Policy in the Face of Post-Truth Politics and the Role of Deliberation // Critical Policy Studies. – 2020. – Vol. 14, № 3. – С. 352–371.
9. Breul M. Lies, Bullshit, or Propaganda? Hannah Arendt, Deliberative Democracy, and the Fight against Post-Truth Politics // Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation Contemporary Society. – 2022. – Vol. 8, № 1. – P. 52–66.
10. Chambers S. Truth, Deliberative Democracy, and the Virtues of Accuracy: Is Fake News Destroying the Public Sphere? // Political Studies. – 2021. – Vol. 69, № 1. – С. 147–163.

11. Cuevas Badallo A., Labrador Montero D. Democracy and Inquiry in the Post-Truth Era: A Pragmatist Solution // *Disputatio. Philosophical Research Bulletin*. – 2020. – Vol. 9, № 13. – С. 77–100.
12. Cuevas-Badallo A., Labrador-Montero D. Democracy and Inquiry in the Post-Truth Era: A Pragmatist Solution // *Disputatio. Philosophical Research Bulletin*. – 2020. – Vol. 9, № 13.
13. Della Porta D. Progressive social movements and the creation of European public spheres // *Theory, Culture & Society*. – 2022. – Т. 39. – №. 4. – С. 51-65..
14. Dyk S. van. Post-Truth, the Future of Democracy and the Public Sphere // *Theory, Culture & Society*. – 2022. – Vol. 39, № 4. – P. 145–153.
15. Farrington C. Putting Good Governance into Practice III: Measuring Intrinsic and Instrumental Empowerment in Local Government Contexts // *Progress in Development Studies*. – 2011. – Vol. 11, № 2. – P. 151–161.
16. Fraser N. Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing democracy. *Between borders*. Routledge, 2014, p. 74-98.
17. Goodin R.E. Enfranchising the Earth, and its Alternatives. *Political Studies* 44 (5), 1996, p. 835-849
18. Green J., Kingzette J., Neblo M. Deliberative democracy and political decision making. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2019.
19. Habermas J. Contributions to a discourse theory of law and democracy. *The new social theory reader, contemporary debates*, 2001, p. 31–38.
20. Habermas J. *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. John Wiley & Sons, 2015.
21. Habermas J., *Inclusion of the other: Studies in political theory*. John Wiley & Sons, 2018.
22. Habermas J. Reflections and hypotheses on a further structural transformation of the political public sphere // *Theory, Culture & Society*. – 2022. – Т. 39. – №. 4. – С. 145-171.
23. Hardt M., Negri A. *Assembly*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

24. Heath J. Post-deliberative Democracy // *Analyse & Kritik*. – 2021. – Vol. 43, № 2. – С. 285–308.
25. Herman E. S., Chomsky N. Manufacturing consent: The political economy of the mass media. Random House, 2010.
26. Honneth A. Die Idee des Sozialismus. Versuch einer Aktualisierung. – Berlin: Suhrkamp, 2015. – S. 9–13.
27. Huang Y. Research on the Status of Fishing Village Women from the Perspective of Eco-feminism: Zhoushan Ant Island as an Example // *Proceedings of the 2024 8th International Seminar on Education, Management and Social Sciences* – 2024. – С. 550–555.
28. Huckfeldt R., Sprague J. Networks in context: The social flow of political information. *American Political Science Review* 81.4, 1987, p. 1197-1216.
29. Husted E. Alternative Organization and Neo-normative Control: Notes on a British Town Council // *Culture and Organization*. – 2021. – Vol. 27, № 2. – С. 132–151.
30. Jones B.D. Reconceiving decision-making in democratic politics: Attention, choice, and public policy. University of Chicago Press, 1994.
31. Kittilson M. C., Schwindt-Bayer L. A. The Gendered Effects of Electoral Institutions: Political Engagement and Participation, Oxford: Oxford University Press;
32. Koekoek C. Boundless Contestation: Post-Truth, Agonism, and Democracy // *The Post-Truth Condition: Philosophical Reflections* / Ed. by M. Hannon, J. de Ridder. – New York: Routledge, 2024. – С. 191–211.
33. Lagesen, V. A. Reassembling gender: Actor-network theory (ANT) and the making of the technology in gender. *Social Studies of Science*, 42(3), 2012, p. 442–448
34. Lastrico V. Policy-Making and Conflict of Ideas: For an Integration among Theoretical Perspectives of Multi-Actor Decision-Making. – Milan: University of Milan, 2013.
35. Latour B. An Inquiry into Modes of Existence (trans. C Porter). Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013

36. Latour B. From Realpolitik to Dingpolitik, or How to Make Things Public // Making Things Public: Atmospheres of Democracy / eds. B. Latour, P. Weibel. – Cambridge, MA: MIT Press, 2005. – P. 97–105.
37. Latour B. Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy (trans. C Porter). Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004
38. Latour B., What if We Talked Politics a Little? Contemporary Political Theory 2(2), 2003, p. 143–164.
39. Latour, B. Reassembling the Social – An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 301
40. Loick D. A critique of sovereignty. Rowman & Littlefield, 2018.
41. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory – London : Bloomsbury Academic, 2013. – 360 p.
42. Malmström E. Reflections on the Mediated Sign in Visual Culture: Visual Analysis, Methodology and Science, an Arena of Aesthetic Learning to Reach Identity and Integrity // NERA 33rd Congress, University of Oslo, 2005: Conference Paper. – 2005.
43. Mamlok D. Public Knowledge, Education, and the Future of Democracy in Times of Populism and Post-Truth Politics // Philosophy of Education. – 2024. – Vol. 80, № 2. – P. 68–82.
44. Manghi N. Intervista a Bruno Latour. Quaderni di Sociologia №. 77, 2018, p. 107-128.
45. McAfee N., Howard K. B. Feminist Political Philosophy // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2009 (Fall edition). – Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-political/> [Stanford Encyclopedia of Philosophy+1](#)
46. McKay S., Tenove C. Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy // Political Research Quarterly. – 2021. – Vol. 74, № 3. – C. 703–717.
47. Mouffe Ch. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism. Social Research. 1999. Vol. 66, p. 745–758.

48. Nancy J.-L. *The Inoperative Community*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991. – P. 133–141.
49. Neblo M. A. *Deliberative democracy between theory and practice*. Cambridge University Press, 2015.
50. Neu J. *Understanding the Misunderstandings: Using Deliberative Democracy and Communication Ethics to Overcome Societal Polarization in Post-Truth America*. – Pittsburgh: Duquesne University, 2024.
51. Newman S. *Fugitive Truth: Renewing the Public Sphere in the Age of Post-Truth* // *Javnost – The Public*. – 2024. – Vol. 31, № 3. – P. 45–53.
52. Ng E. K. H. *Cognitive Diversity or Cognitive Polarization? On Epistemic Democracy in a Post-Truth World* // *Social Epistemology*. – 2023. – T. 37. – №. 6. – С. 766–778.
53. Ólafsson J. *Populist Democracy and the Post-truth Condition* // *Post-Truth Populism* / Ed. by M. Huber. – Cham: Palgrave Macmillan, 2024. – С. 305–329.
54. Popescu-Sarry D. *Post-Truth Is Misplaced Distrust in Testimony, Not Indifference to Facts: Implications for Deliberative Remedies* // *Political Studies*. – 2023. – Online first. – С. 1–18.
55. Powercube. *pault: Power is Everywhere*. – [Online resource]. – Режим доступа: <https://www.powercube.net/other-forms-of-power/foucault-power-is-everywhere/powercube.net+1>
56. Rawls J. *Political Liberalism*. – New York: Columbia University Press, 2005.
57. Rorty R. *The Priority of Democracy to Philosophy* // *The Virginia Statute for Religious Freedom: Its Evolution and Consequences in American History* / eds. M. D. Peterson, R. C. Vaughn. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – P. 257–282.
58. Stitzlein S. M. *Teaching Honesty and Improving Democracy in the Post-Truth Era* // *Educational Theory*. – 2023. – Vol. 73, № 1. – С. 51–73.
59. van Dyk S. *Post-Truth, the Future of Democracy and the Public Sphere* // *Theory, Culture & Society*. – 2022. – Vol. 39, № 4. – С. 37–50.

60. Young I. M., Impartiality and civic public: some implications of feminist critiques of moral and political theory. In: BENHABIB, Seyla; CORNELL, Drucilla (ed.). *Feminism as critique: on the politics of gender*, University of Minnesota Press, 1987, p. 57-76.
61. Young I. M., *Inclusion and democracy*. New York: Oxford University Press, 2000.
62. Young I. M., *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990
63. Young, I. M., Communication and the other: Beyond deliberative democracy. *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political*, 31, 1996, p. 120-135.
64. Zinchenko V. Humanism, Enlightenment Strategies and the Deliberative Potential of the Democratic Development of Society // *International Journal of Social Research*. – 2018. – Vol. 2, № 17. – P. 1–14.